

Erfgoedensemble:
Landgoed Oldengaerde (Fleur Bastings)

Erfgoedobject:
Shakespeare-Theater te
Diever (Gerard Rooijakkers)

Biografie van culturele ecosystemen

Erfgoedgebied:
Esdorp Havelte (Tjibbe Omvlee)

De Drentse
gemeente Westerveld
als proeftuin voor nieuw
instrumentarium in het
kader van
het Verdrag van Faro

Redactie Gerard Rooijakkers en Elyze Storms-Smeets
Afzender Stichting CEPRO
Westerveld 2025

Ten geleide

De Uitvoeringsagenda die de eerste implementatie van het werken vanuit de Faro-gedachte in Nederland wil bevorderen, is aanleiding geweest voor dit project. Bij het mee denken en schrijven aan deze agenda stelde Bernard Stikfort, ambtenaar bij de gemeente Westerveld en Unesco-manager van de Koloniën van Weldadigheid, in 2022 aan Gerard Rooijakkers voor om een project aldaar op te zetten. Vanuit Stichting CEPRO, die zich toelegt op participatieve ruimtelijke ontwikkelingen, sloot Elyze Storms-Smeets aan, die vanuit de universiteit Wageningen in 2024 drie master-studenten voor de case-studies wierf. Helaas haakte een van hen, belast met de casus van het Shakespeare-theater (analyseniveau erfgoedobject), in de loop van het project af. Gerard Rooijakkers heeft toen als etnoloog van de nood een deugd gemaakt door het onderzoek naar de Toneelvereniging Diever zelf ter hand te nemen met een participatieve ecosysteem-benadering om een vinger achter het succes van deze club te krijgen. Fleur Bastings opent in haar onderzoek, dat mede werd begeleid door Marlies Brinkhuijsen (Landschapsarchitectuur, WUR), nieuwe perspectieven op de ruimtelijke en sociale ontwikkeling van het landgoed Oldengaerde (analyseniveau erfgoedensemble). Tjibbe Omvlee, mede begeleid door Wim Bosschaart (Landschapsarchitectuur, WUR), richtte zich op Havelte als erfgoedgemeenschap waarbij de rol van commons, in het verleden zo bepalend voor landschap en samenleving, nu gemarginaliseerd lijkt.

Naast dit verslag, dat is gericht op een breder Nederlandstalig publiek, overigens zonder de complexiteit van het onderzoek en de inhoud van de bevindingen te reduceren, volgen meer specialistische en geannoteerde Engelstalige publicaties voor de academische wereld.

Onze dank geldt het Ministerie van OC&W en het programmateam van het Verdrag van Faro bij de Rijksdienst Cultureel Erfgoed die dit onderzoek mogelijk maakte, evenals het Bercoopfonds en het Je Maintiendrai Fonds die een ondersteunende bijdragen leverden. De gemeente Westerveld faciliteerde het onderzoek genereus, vanuit het welbegrepen belang van kennis en inzicht. Dat ook de methodische kennis hier exemplarisch met de vakwereld gedeeld kan worden vervult mij met trots.

Marco de Vos
voorzitter Stichting CEPRO

Inhoudsopgave

Ten geleide

1. Onderzoek naar nieuwe instrumenten		5		
Veldwerk in Westerveld	5	Continuïteit én verandering	37	
Een collectieve biografie van erfgoedgemeenschappen	6	Veerkracht in het culturele ecosysteem	38	
Van sector-factor-vector naar actor	7	Diversiteit in het culturele ecosysteem	40	
Commons, common goods & commoning	9	Adaptatie in het culturele ecosysteem	41	
Culturele ecosystemen	10	Het Shakespeare-theater in productieve paradoxen	42	
Naar een nieuw generiek instrument	11	De paradox van samenwerking en excellentie	43	
		De paradox van structuur en spel	43	
2. Havelte als dorpsgemeenschap		13		
Landmarks van het verleden	13	De paradox van amateurvereniging en professioneel bedrijf	43	
Ruimtelijke en sociale ontwikkelingen, 1900-2025	13	De paradox van hoge en lage cultuur	44	
De sociabiliteit van Havelte / De militairen	15	De paradox van gevestigden en buitenstaanders	44	
De Dorpsgemeenschap Havelte	16	De paradox van lokaal en globaal	44	
De rugbyclub	17	De paradox van gewone mensen die iets bijzonders doen	44	
Kansen voor Havelte	18	De paradox van generositeit en schaarste	45	
		De paradox van illusie en werkelijkheid	45	
3. Oldengaerde als landgoedgemeenschap		21		
De ruimtelijke en sociale fragmentatie van landgoederen	21	5. Een nieuw instrumentarium: de biografie van culturele ecosystemen		
De havezate Oldengaerde	21		47	
De continuïteit van landgoederen	24	Ecosystemen zijn rommelig	47	
Innovatief ontwerpen voor zowel ruimtelijke als sociale samenhang in landgoedcomplexen	25	Beoordelingscriteria van ecosystemen	47	
Participatief ontwerp	25	De drie wetten van Pymm	48	
Ruimtelijke dynamiek	26	1 Groot is beter dan klein	48	
Sociale dynamiek	28	2 Verbonden is beter dan verdeeld	48	
Het landgoed als enclave	31	3 Natuurlijk is beter dan beheerd	49	
Het landgoed als ontmoetingsplaats	31	Ecosysteem-mengpanelen	50	
Het landgoed als ensemble	32	- Mengpaneel (on)vervreemdbaar erfgoed	51	
Ontwerpen voor de toekomst	32	- Mengpaneel vitaliteit populaties	51	
		- Mengpaneel biotopen	51	
		- Mengpaneel habitat	52	
		- Mengpaneel collectief geheugen	52	
		- Mengpaneel maatschappelijk debat	52	
		- Mengpaneel destination culture	52	
4. De Toneelvereniging Diever als cultuurgemeenschap		35		
Gewone mensen doen iets bijzonders	35	Nawerk		
Een analysekader met participatieve ongerijmdheden	35	Bijlage		
Het biografisch perspectief: systeemdiensten en continuïteit	36	53		
Culturele intermediairs	37	overzicht van de participatieve activiteiten	54	
		colofon		

1 Onderzoek naar nieuwe instrumenten

Dankzij de Faro Conventie en de aanstaande Omgevingswet is de laatste jaren toenemende aandacht en waardering voor participatie bij erfgoed. Momenteel draait erfgoedparticipatie meestal om het betrekken van verschillende actoren bij de waardering en ontwikkeling van het monumentale gebouw of het cultuurlandschap. Door veel mensen in het plangebied te spreken, kunnen lokale opgaven, knelpunten en wensen uit de gemeenschap op nauwkeurige wijze in kaart worden gebracht en gebruikt worden als basis voor toekomstplannen. Maar de aandacht voor de mensen in het gebied (de zogenaamde actoren zoals eigenaren, bezoekers, agrariërs en dorpsbewoners), bij erfgoed en historische landschappen kan nog veel waardevoller zijn.

Tegenwoordig wordt het adagium ‘leren van het verleden’ vaak gebruikt bij ruimtelijke opgaven. Dat begrip van onze geschiedenis gaat niet alleen om de fysieke omgeving en de functionaliteit, maar het gaat ook (of juist) om de maatschappelijke waarden, betekenissen en samenhangen binnen de gemeenschappen, binnen het cultureel ecosysteem. Aansluitend op de sector-factor-vector erfgoedbenaderingen van Janssen, Luiten en Renes (2014) introduceren we de actorbenadering. Bij de actorbenadering staan niet zozeer (de levensloop van) het landschap of erfgoed, maar de mensen centraal. Hoe was die gemeenschap opgebouwd en hoe functioneerde deze door de tijd heen? Wie waren die families die dit landschap, en ons huidige erfgoed, vorm hebben gegeven? Wat was de betekenis ervan voor de gemeenschap en individuen? En wat is de rol van de mensen nu?

Veldwerk in Westerveld

Door middel van de actorbenadering en aan de hand van concrete casussen met verschillende schaalniveaus in de gemeente Westerveld (Drenthe) ontwikkelen we een ‘biografie van culturele ecosystemen’ als basis voor inclusieve participatie en co-creatie. Om participatie te kunnen optimaliseren en samen te werken aan co-creatie is het noodzakelijk dat we beter begrip krijgen van de maatschappelijke betekenissen en waarden van ons erfgoed, en dus ook van de gemeenschappen die betrokken (willen) zijn bij de instandhouding en ontwikkeling van hun erfgoed. In ons project richten we de blik daarom op de gemeenschap die een *bijdrage* heeft geleverd (en zal leveren) aan dit erfgoed.

De meeste modellen met betrekking tot participatie zijn tamelijk statisch, en bedoeld om ideaaltypen bij wijze van categorieën ‘in stilstaand water’ te definiëren. Heel nuttig om schematisch inzicht te krijgen in de complexe werkelijkheid, maar minder bruikbaar als instrument om in die dynamische werkelijkheid daadwerkelijk te interveniëren en processen te monitoren. Zo zijn landschapsbiografieën op dit moment louter

beschrijvingen ‘van buitenaf’ waarbij gestreefd wordt naar objectiviteit. We hebben hier met andere woorden te maken met een begrip dat is overgenomen door beleidsmakers uit de systeemwereld, waarbij de participatieve potentie uit de leefwereld ongedaan is gemaakt.

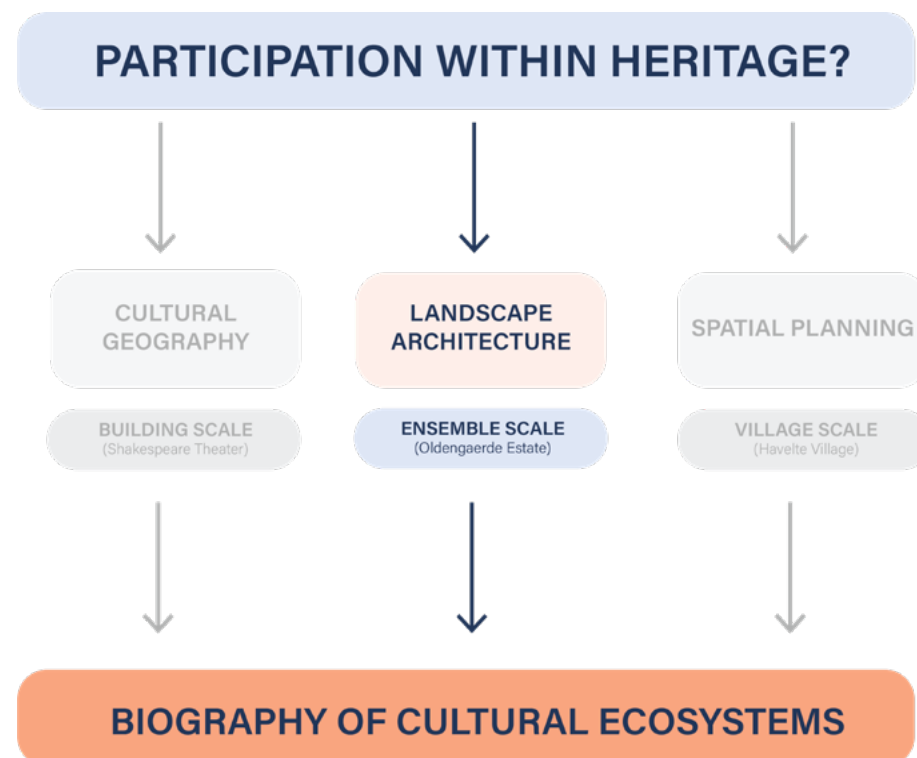
Participatie wordt vaak gereduceerd tot deelnemen in plaats van deelhebben. Dit willen we verbreden door de diversiteit van de gehele gemeenschap te betrekken. Daarbij wordt natuurlijk ook het betreffende erfgoed en landschap bestudeerd, maar dit keer ligt de focus op de mensen. Op deze manier krijgen we enerzijds een beter begrip van de maatschappelijke betekenissen en waardering van erfgoed voor de direct betrokkenen, en anderzijds helpt het om draagvlak, bewustwording en samenwerking te vergroten. Naar verwachting zal dit nieuwe vormen van participatie en co-creatie tot stand brengen op korte en lange termijn.

We kiezen voor drie concrete casussen in Drenthe op verschillende schaalniveaus (erfgoedobject, erfgoedensemble, erfgoedgebied), zodat we diverse soorten gemeenschappen en erfgoed sites kunnen analyseren.

Erfgoedgebied: esdorp Havelte
 Erfgoedensemble: landgoed Oldengaerde
 Erfgoedobject: Shakespeare Theater te Diever

Als hoofdactiviteit stellen we per casus een biografie van het culturele ecosysteem op, aan de hand van onder meer veldwerk, diepte-interviews, enquêtes, kaartvergelijking en archiefonderzoek

in nauwe samenwerking met de gemeenschap (systeem- en leefwereld). Ons doel is uiteindelijk, dankzij deze zeer diverse casussen op verschillende schaalniveaus, een nieuwe generieke methode te ontwikkelen voor participatie en co-creatie in het erfgoedveld (kennisverwerving), met in de praktijk toepasbare instrumenten (kennisdeling inzake top-down en bottom-up, open en gesloten participatie).

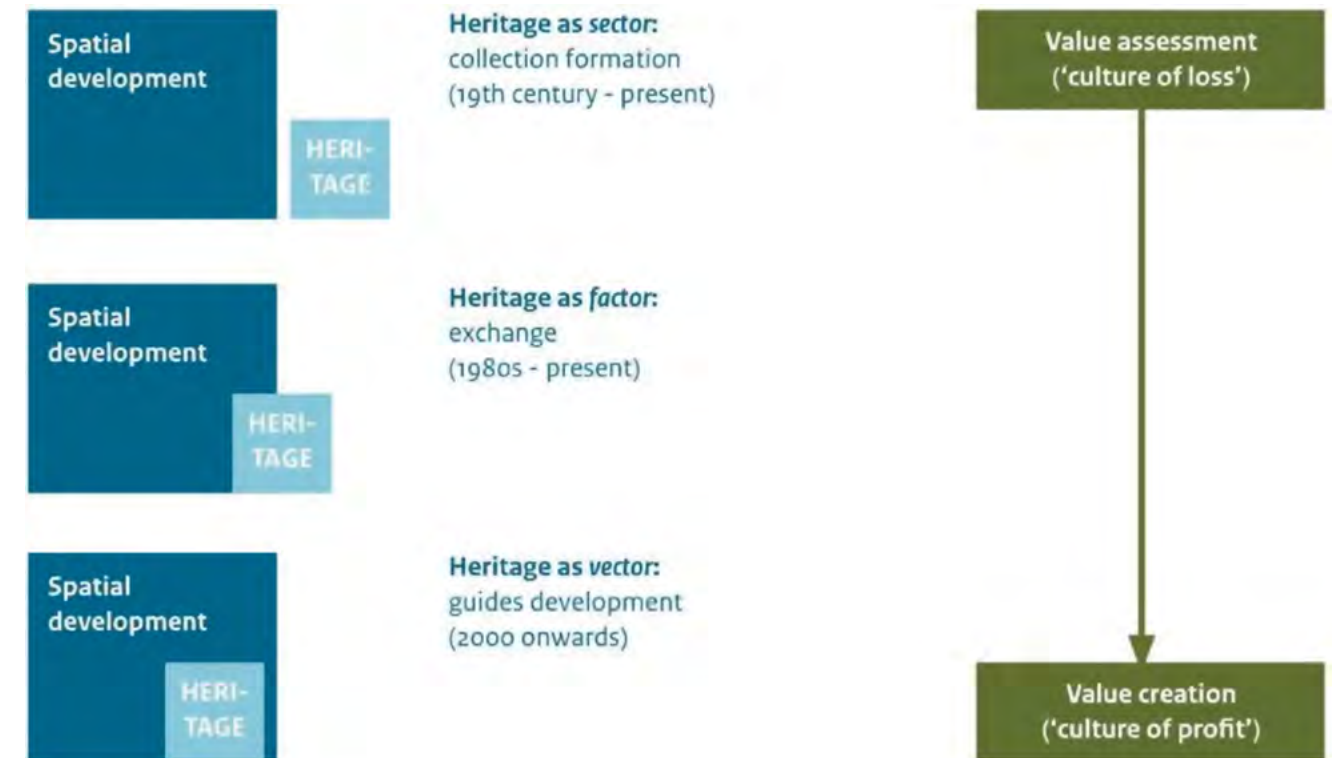
Een collectieve biografie van erfgoedgemeenschappen

Erfgoedparticipatie draait meestal om het betrekken van verschillende actoren bij de waardering en ontwikkeling van het monumentale gebouw of het cultuurlandschap. Door veel mensen in het plangebied te spreken, kunnen lokale opgaven, knelpunten en wensen uit de gemeenschap op nauwkeurige wijze in kaart worden gebracht en gebruikt worden als basis voor toekomstplannen. Maar de aandacht voor de mensen in het gebied (de zogenaamde actoren zoals eigenaren, bezoekers, agrariërs en dorpsbewoners), bij erfgoed en historische landschappen kan nog veel waardevoller zijn. Tegenwoordig wordt het adagium ‘leren van het verleden’ vaak gebruikt bij ruimtelijke

opgaven. Dat begrip van onze geschiedenis gaat niet alleen om de fysieke omgeving en de functionaliteit, maar het gaat ook (of juist) om de maatschappelijke waarden, betekenissen en samenhangen binnen de gemeenschappen, binnen het cultureel ecosysteem. Niet dat de geschiedenis zich herhaalt, maar zonder een diagnose en waardestelling van het verleden is er geen duurzame weg vooruit.

Van sector-factor-vector naar actor

In de Nationale Onderzoeksagenda Erfgoed uit 2014 introduceerden toenmalige Belvédère hoogleraren Joks Janssen, Eric Luiten en Hans Renes de sector-, factor- en vectorbenaderingen voor erfgoed. Uitgangspunt was interactie van erfgoedzorg met ruimtelijke ordening (en

dus actuele ruimtelijke opgaven en eventuele betrokken stakeholders). In de sectorbenadering stond erfgoedzorg los van ruimtelijke plannen en werd erfgoed gemusealiseerd als object of collectie. In de factorbenadering schoof de erfgoedzorg meer richting de ruimtelijke ordening, doordat in toenemende mate gebiedsgericht en multidisciplinair gewerkt werd bij het verankeren en hergebruiken van erfgoed. Tenslotte in de vectorbenadering werd erfgoed ‘als integraal richtinggevend element in de ruimtelijke ordening’ gezien, ‘een gegeven dat inspireert en materieel dan wel immaterieel’ onderdeel werd van nieuwe ruimtelijke plannen.

Wij voegen daar de actorbenadering aan toe. Natuurlijk wordt in de sector-, vector- en factorbenadering ook naar actoren gekeken en hun rol bij nieuwe ontwikkelingen en transformaties bij erfgoed. Zeker bij de vectorbenadering speelt immaterieel erfgoed, met name in de vorm van verhalen, een bron van inspiratie. In ons project leggen we juist de nadruk op de actoren: de individuen, collectieven en gemeenschappen die vorm hebben gegeven aan dit erfgoed. We zullen de sociale en maatschappelijke betekenissen en

waarden van materieel en immaterieel erfgoed als samenhangende ensembles en systemen diepgaander onderzoeken en analyseren.

Bij de actorbenadering staat niet zozeer (de levensloop van) het landschap of erfgoed, maar de mensen centraal. Hoe was die gemeenschap opgebouwd en hoe functioneerde deze door de tijd heen? Wie waren die families die dit landschap, en ons huidige erfgoed, vorm hebben gegeven? Wat was de betekenis ervan voor de gemeenschap en individuen? En wat is de rol van de mensen nu?

Zeker, het zal niet altijd eenvoudig zijn, soms zelfs bijna onmogelijk, om de actoren te achterhalen die het landschap en erfgoed hebben vormgegeven in het verleden. Maar als de bronnen voorhanden zijn – zoals fotoalbums, dagboeken, registers en brieven – en de gemeenschap bereid is om mee te doen aan het onderzoek, dan kan waardevol inzicht gegeven worden op de sociaal-maatschappelijke kant van ons erfgoed, inclusief motivaties, tradities, ambachten, relaties, netwerken, conflicten en oplossingen. Het wordt duidelijk dat de fysieke, materiële leefomgeving onlosmakelijk verbonden is met de mensen die er gewoond en gewerkt hebben,

SECTOR APPROACH

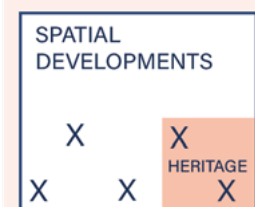
FACTOR APPROACH

VECTOR APPROACH

ACTOR APPROACH

Samuels sprak ook over ‘the authorship of landscapes’, oftewel: als we het landschap als een boek kunnen lezen, laten we achterhalen wie de auteurs waren. In Nederland is deze methode onder andere door Hans Renes, Jan Kolen en Theo Spek verder ontwikkeld. In het overzicht van sector-factor-vector wordt de landschapsbiografie geschaard onder de vectorbenadering als ‘een levensloopbeschrijving van een steeds veranderend landschap’. Een methode die nuttige rapporten, data en kaarten oplevert, die door overheden en ontwikkelaars gebruikt worden ter inspiratie voor toekomstplannen. In de erfgoedpraktijk echter blijken veel landschapsbiografieën te blijven hangen in een – weliswaar waardevolle en overzichtelijke – landschap- en cultuurhistorische analyse vanaf de prehistorie tot nu. Doordat zo’n lange levensloop beschreven wordt, bestaat het gevaar dat er al snel niet genoeg tijd is om echt goed stil te staan bij de auteurs van het landschap. Sterker nog, veel landschapsbiografieën op dit moment zijn louter beschrijvingen ‘van buitenaf’

waarbij gestreefd wordt naar objectiviteit. We hebben hier met andere woorden te maken met een begrip dat is overgenomen door beleidsmakers uit de systeemwereld, waarbij de participatieve potentie uit de leefwereld ongedaan is gemaakt.

Als evenknie van de landschapsbiografie, maken wij een biografie van de culturele ecosystemen, de mensen die het landschap en het erfgoed vormgeven, waarbij we streven naar inclusiviteit. Daarbij willen we ook ‘leren van het verleden’,

maar we vernauwen, in ieder geval binnen dit pilotproject, de tijdscope naar de laatste 100 jaar. Het is een periode die nog weinig in diepgang is onderzocht binnen erfgoedstudies, zeker in relatie tot de sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen en betekenissen. Het is echter een periode die zeer bepalend is geweest voor het moment waar nu staan als samenleving. Tegelijkertijd willen we met de huidige erfgoedgemeenschap een zicht werpen op de nabije toekomst. Doordat we de onderzoeksperiode leggen op circa 1900-2030 wordt het voor de erfgoedgemeenschap makkelijker om zich te herkennen in het onderzoek en wordt de relevantie duidelijker. Natuurlijk wordt hierbij de oudere geschiedenis van de plek niet uit het oog verloren. Tevens zullen de case studies in een grotere sociaal-maatschappelijke, economische, politieke, landschappelijke etc. context ingebed worden.

Commons, common goods & commoning

Cultuurbeleid in Nederland gaat uit van instellingen. Alleen rechtspersonen komen in aanmerking voor subsidies. Het is met andere woorden instellingenbeleid. In ons project gaan we echter uit van dragende gemeenschappen, internationaal ook wel *commons* genoemd. De notie van commons die common goods delen en beheren bij wijze van commoning als werkwoord is in het vocabulaire van het Nederlandse Faro-vertooq niet nadrukkelijk aanwezig. Het kan evenwel huidige vormen van participatie historisch verbinden met oude vormen in Nederland zoals ‘de marke’ en ‘de gemeynt’: het gemeenschappelijk beheer van woeste gronden als heidevelden en drassige moerasgebieden. Aan ‘de gemeynt’ is nota bene het bestuurlijke begrip ‘gemeente’ ontleend. Ook lucht, water en cultuur zijn publiek toegankelijke gemeenschappelijke goederen, hoezeer ze ook onder druk staan van bijvoorbeeld marktwerking in de vorm van privatisering of vervuiling als gevolg van economische activiteiten.

Je kunt stellen dat de commons in de huidige neo-liberale samenleving meer dan ooit buiten spel zijn gezet. Dit leidt tot wantrouwen ten aanzien van instituties en onvrede over de aantasting van

bestaanszekerheid. In politieke zin kunnen we hierbij spreken over een breed gedeelde behoefte aan democratische vernieuwing. Maar het is niet alleen de systeemwereld van markt en overheid die de burger als een kat in een vreemd pakhuis heeft gebracht. De huidige impasse heeft ook te maken met langdurige processen als verstatelijking, bureaucratisering en een ongelijk speelveld van belangenbehartiging waardoor gemeenschappen niet meer in staat zijn om in hun leefwereld op een informele manier effectief zeggenschap met betrekking tot het publieke domein te doen gelden. Met actieve protesten, het zich teleurgesteld afkeren van instellingen of gelaten passiviteit tot gevolg. Maar er bestaan gelukkig ook positieve uitzonderingen.¹

In ons project bezien we op welke wijzen commons weer in hun kracht kunnen worden gezet met een hernieuwd zelfbewustzijn dat zowat compleet is verdampt. Belangrijk daarbij is ook hun invloedssfeer (*circle of influence*), die nu doorgaans zeer beperkt is. Wat zijn de netwerken en interacties die slagkracht en reikwijdte kunnen bevorderen op een geordende, democratische manier? Het begrip van de commons verbindt ons hier niet alleen met de historie, maar vooral ook met internationale ontwikkelingen in de wereld van cultuur en bestuur die nieuwe vormen van commoning onderzoeken. Deze buitenlandse best practices willen we graag in ons project benutten.

Culturele ecosystemen

Om de netwerken tussen populaties en interacties tussen de leefwereld en systeemwereld zichtbaar te maken en te duiden hanteren we de metafoor van het ecosysteem. De kwaliteit van ecosystemen wordt afgemeten aan de mate van biodiversiteit. Laat culturele diversiteit en meerstemmigheid nu een van de Faro-uitgangspunten zijn. Veerkracht, adaptievermogen en robuustheid zijn andere criteria, die ook in de wereld van cultuur en participatie uiterst relevant zijn. We praten daarom over culturele ecosystemen, waarbij ook zaken als schaalgrootte, ecologische verbindingzones en natuurlijk beheer interessante inzichten verschaffen. De Raad voor Cultuur heeft in haar advies uit 2017

die het door de eeuwen heen hebben vormgegeven. En dat geldt nog steeds.

In de Nederlandse erfgoedpraktijk is met name de methode van de landschapsbiografie (binnen de ‘vectorbenadering’) zeer bekend. De methode werd geïntroduceerd in Marwyn Samuels’ artikel ‘The biography of landscape’ (1979). Hierin beargumenteerde Samuels dat landschappen meer zijn dan bijproducten van anonieme sociale, economische en demografische ontwikkelingen.

¹ Herman Tjeenk Willink, Groter denken, kleiner doen. Een oproep (Amsterdam 2018); Gerard Rooijackers, Van onderop. De (on)macht van de gemeenschap (Tilburg 2019)

over het belang van stedelijke brandpunten in het cultuurbeleid deze notie naar voren geschoven in het streven om te komen tot een aangepaste culturele basisinfrastructuur (de zogeheten BIS). Cultuur wordt in Nederland sterk geassocieerd met stedelijkheid. Het cultuurbeleid is daar een afspiegeling van. In het advies is een veelzeggend kaartje gepubliceerd waarbij pijnlijk duidelijk wordt waar verbindingzones ontbreken en het landelijke systeem kwetsbaarheden vertoont.

John Holden heeft in 2004 de notie van ecosystemen gebruikt om de neiging van overheden om cultuur als instrument te politiseren te beschrijven². Cultuur dient hier als middel voor de systeemwereld om te interveniëren in de leefwereld van mensen. Participatie is hier een verplicht rondje gehoord worden zonder zeggenschap: deelnemen zonder deelhebben in een zogeheten ‘participatiesamenleving’ zonder gelijk speelveld. De systeemwereld, een begrip gemunt door de filosoof Jurgen Habermas van de Frankfurter Schule, is een dominant stelsel dat macht incorporeert. Zonder democratische checks & balances kan deze wereld makkelijk

Regionale culturele infrastructuur.

ongrondwettelijk, autoritair zo niet autocratisch, ontsponen.

Hier tegenover staat de leefwereld, niet alleen van ‘gewone’ mensen, maar van iedereen, van hoog tot laag. Deze leefwereld is dynamisch, in tijd en ruimte. We stellen daarom voor casussen te bestuderen op verschillende schaalniveaus: van erfgoedobject tot erfgoedensemble tot erfgoedgebied. Daarbij ligt de focus op de tijdsperiode 1900-2030, waarbij we een analyse maken van het cultureel ecosysteem binnen het onderzoeksgebied: populatieomvang en -samenstelling, hiërarchie, samenwerkingsmethoden, etc. In het kader van participatieonderzoek is het vooral interessant om te onderzoeken welke gebruiken en methoden van samenwerking in het verleden en heden gebruikt werden of worden binnen het onderzoeksgebied. Denk daarbij bijvoorbeeld aan gemeenschappelijk landschapsbeheer, zoals traditionele boermarken (commons), naoberschap en andere vormen van beheren van common goods (gemeenschappelijk gedeelde en beheerde goederen). Doordat we verschillende soorten erfgoedsites analyseren, zien we ook andere wijzen van beheer en gebruik, van (oorspronkelijk) particulier bezit tot common goods.

Behalve veranderingen in de wijze waarop gemeenschappen en hun manieren van samenwerking zijn veranderd door de tijd (diachroon) kennen culturele ecosystemen ook een cyclische (synchrone) dynamiek waarvoor tot op heden nauwelijks aandacht is. De leefwereld kan van onderop informele zuurstof in een door procedures en regelgeving verstikte systeemwereld brengen. Wanneer er behoefte wordt gevoeld aan meer structuur en hiërarchie zien we weer een wending naar de systeemwereld. Zo ontstaat een cyclus. In de huidige praktijk van ecosystemen is de systeemwereld evenwel dominant met een neiging tot verstarren. In statische modellen van participatie worden top-down en bottom up tegenover elkaar geplaatst. Het is het een of het ander. In de maatschappelijke praktijk blijkt tegelijkertijd sprake van beide bewegingen. Systeem- en leefwereld hebben elkaar met andere woorden nodig. Wanneer de orde en hiërarchie te dominant en

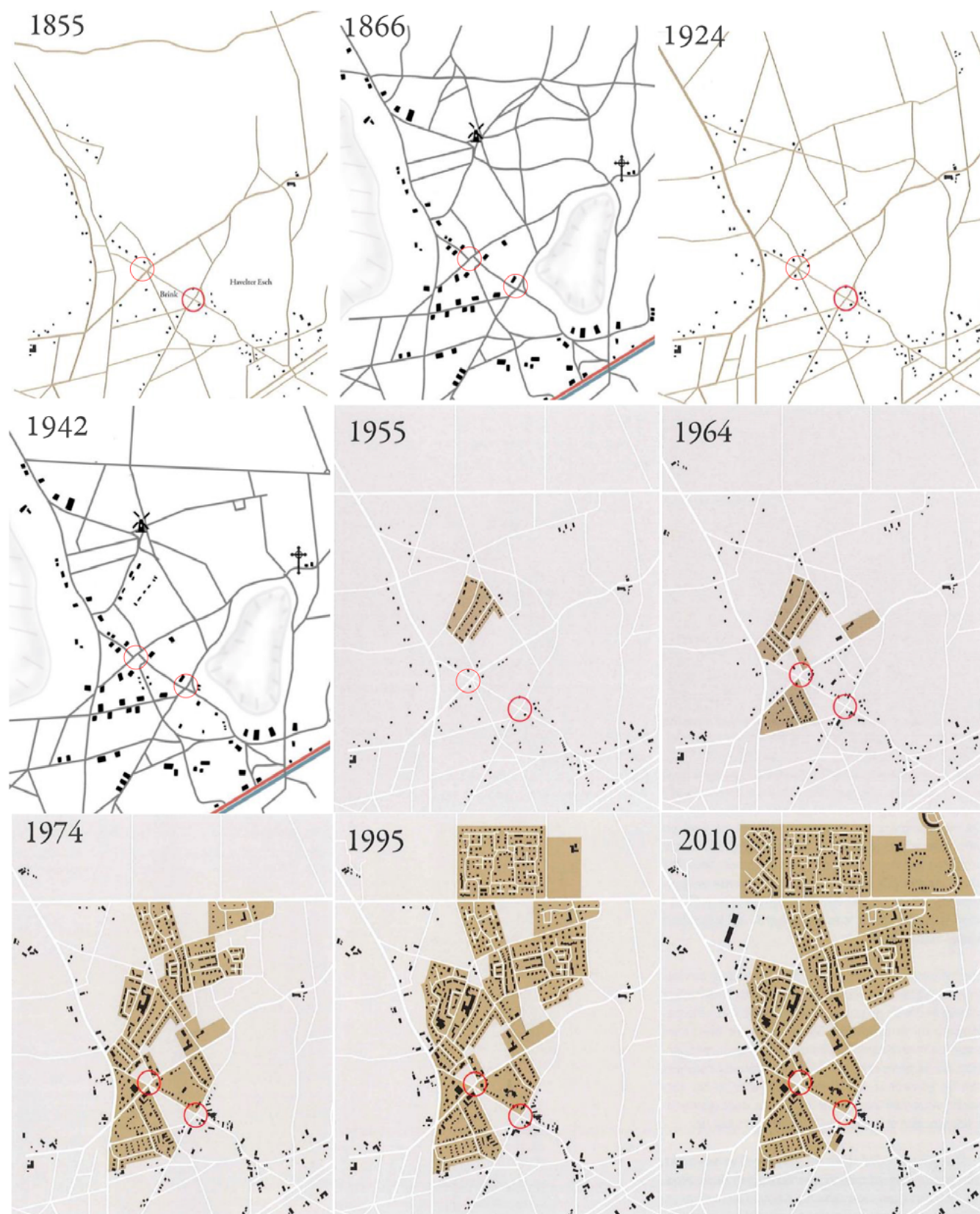
knellend worden hebben we behoefte aan zuurstof in de vorm van generositeit uit de leefwereld van commons. Het gaat ons om zowel meer inzicht in de aard van die specifieke dynamiek, als om het ontwikkelen van manieren om die cyclische wisselwerking met interventies te bevorderen. Een afwisseling van top-down en bottom-up participatie is gewenst, waarbij leef- en systeemwereld nader tot elkaar komen in de zoektocht naar common ground.

Naar een nieuw generiek instrument

Hoewel de notie van culturele ecosystemen steeds meer gehanteerd wordt, zoals in het advies van de Nederlandse Unesco-commissie over diasporische stadscultuur³, ontbreekt een goede samenhangende analyse en beschrijving van dit concept, voorzien van praktische handleidingen. De stap van attenderend begrip naar methodisch instrument is niet gezet. Ons project wil hierin voorzien. De casuïstiek die wij onderzoeken betreft

de wereld van het rurale Nederland, met een schone schijn van ongereptheid, harmonie en eenheid. Ook hier gaan de noties van ecosystemen en commons voor nieuwe inzichten zorgen.

De huidige manier van kijken naar cultuur en samenleving bevat tal van ‘dode hoeken’ zoals Gerard Rooijackers het in een Faro-blog in 2022 stelde⁴. Groepen die in de subsidiesystematiek niet gezien worden, heel soms de deur demonstratief intrappen maar meestal achter gesloten deuren zich zonder participatie terugtrekken in hun eigen domein. Of groepen die zich door machtige, want gesubsidieerde instellingen gebruikt voelen voor beleidsdoeleinden met de schone schijn van participatie. De te ontwikkelen methode van culturele ecosystemen zal deze blinde vlekken en ongewenste effecten in zowel de urbane als rurale biotopen, werelden van verschil, zichtbaar maken. Daarnaast reiken we effectieve interventies aan om participatieve dynamiek op gang te brengen en te versterken.

Figuur 16: Bebouwing in Havelte door de jaren heen en de brinken van Havelte (afgebeeld in rode cirkels) (Werkgroep Hart voor Havelte, 2012; Beckker 2021 (1866 & 1942))

2 Esdorp Havelte als dorpsgemeenschap

Het onderzoek van Tjibbe Omvlee

Een selectie van de bevindingen van Tjibbe Omvlee uit zijn masterscriptie Havelte, een casusstudie voor de ontwikkeling van een sociale benadering voor historisch ruimtelijke ontwikkelingen, in het kader van zijn studie Ruimtelijke Planning aan Wageningen Universiteit (WUR augustus 2025, begeleiders Wim Bosschaart & Elyze Storms-Smeets). Wat is de ruimtelijke en sociale dorpsgenese van het historisch esdorp Havelte vanaf 1900 en welke rol spelen groepen (de militaire gemeenschap, de Dorpsgemeenschap Havelte en Rugbyclub The Big Stones) hierin?

Landmarks van het verleden

De kern Havelte, gelegen aan de Drentsche Hoofdvaart, is een esdorp met drie brinken in de gemeente Westerveld en telt een kleine 4.000 inwoners. Het vormt het grootste dorp binnen de gemeente en was tot 1998 zelfstandig. Havelte heeft als nederzetting gelegen op de flanken van de Havelterberg, een prominente stuwwal die ontstond in het Saalien toen het landijs uit het noordoosten Nederland binnenkwam, een geschiedenis die terug gaat tot in de prehistorie. Uit dit ver verleden zijn ook opmerkelijke landmarks aanwezig in de vorm van twaalf grafheuvels, twee hunebedden (D-53 en D-54) en sporen van raatakkers. Net buiten het dorp ligt het bijzondere huis Overcinge met aan de andere kant – heel kenmerkend op de es buiten het dorp – de vroeg-romaanse Clemenskerk.

Havelte is gevormd door ‘ijs en oorlog’ en ligt als ‘bolwerk’ op de Frieslandriegel uit de Tweede Wereldoorlog. De sporen van de Duitse bezetter zijn nog steeds tast- en beleefbaar aanwezig in en rond het dorp. Over dit oorlogsverleden schrijft Jacques Presser in zijn Ondergang over het werkkamp voor gemengd-gehuwde joodse mannen (dus getrouwd met een niet-joodse vrouw). Zij werden gedwongen te werken aan het Duitse ondersteuningsvliegveld Havelte. Diverse oorlogsmonumenten, infrastructuur, bunkers en nog bestaande aarden-wallen-hangars herinneren aan deze periode. In en rond Havelte liggen maar liefst vier van rijkswege beschermde dorpsgezichten. Ziehier een samenleving met veel sporen uit het verleden, die voor de inwoners wisselende betekenissen hebben. De objecten zijn beschreven en bestudeerd, maar de erfgoedrelaties van de mensen zijn er verder

nooit bekeken. Vanuit het oude paradigma leek dat ook compleet irrelevant. Maar de sporen van het verleden zijn, zelfs bij de raadslachtige hunebedden, geen corpus alienum in een sociaal lichaam.

Ruimtelijke en sociale ontwikkelingen, 1900-2025

Havelte is een dorp dat oorspronkelijk is gevormd door de landbouw. De mensen waren hierbij nauw verbonden met hun plek. Veel mensen woonden en werkten in de agrarische sector in Havelte. Hiernaast werden er op de brinken sociale activiteiten georganiseerd. Het lijkt er hiermee op dat inwoners in de vroege twintigste eeuw op het dorp zelf gericht waren.

In de loop der jaren is dit echter omgeslagen, de komst van nieuwe woonwijken heeft ervoor gezorgd dat Havelte meer een plek werd om te wonen, dan om te wonen én werken. Waar de woonwijken in Havelte sinds de jaren 50 sterk zijn gegroeid, is de bedrijvigheid dat minder. De ruilverkaveling en schaalvergroting maakte onder meer dat steeds minder boeren een steeds groter areaal gingen bewerken. In het dorp zelf zijn er echter opvallend weinig plekken waar echt gewerkt wordt. Kijkende naar een functiekaart van Havelte valt op dat er rondom het centrum wel wat winkels zijn, echter lijkt de grootte van de werkgelegenheid hiervan niet overeen te komen met de hoeveelheid woningen die rondom dit respectievelijk kleine centrum te vinden zijn.

De twintigste-eeuwse ontwikkelingen in de agrarische sector en militaire gemeenschap

hebben hiernaast ook een grote impact gehad op het huidige Havelte en zijn directe omgeving. Voornamelijk de ruilverkaveling en de komst van het Duitse vliegveld in de Tweede Wereldoorlog hebben hierin een grote rol in gespeeld. Hierna is er sinds 1952 een militaire basis in Havelte (de Johannes Postkazerne) gesitueerd.

De wijken die over de jaren heen in Havelte gebouwd zijn, bestaan vrijwel alleen uit woonfuncties en zijn dan ook niet multifunctioneel opgebouwd. Wel zijn er veel recreatieterreinen waar bewoners kunnen recreëren. Zo zijn er veel sportverenigingen en kunnen de inwoners gebruik maken van de nabijgelegen natuurgebieden (inclusief voormalige commons als heidevelden) om te wandelen en recreëren. Het lijkt er op dat Havelte zich heeft ontwikkeld vanuit een dorp dat is gericht op de landbouw en de mensen “van landbouw en veeteelt leven” (Kuypers, 1867), tot een dorp waar het wonen zelf centraal staat. In het dorp vind tegenwoordig weinig bedrijvigheid plaats en de meerderheid van de werkende inwoners lijkt te bestaan uit pendelaars, die in nabijgelegen steden als Meppel en Steenwijk werken.

Mogelijkerwijs is dit echter ook de huidige identiteit van Havelte, een dorp waar het wonen en recreëren zelf de overhand heeft genomen. De toegenomen mobiliteit van mensen kan worden gezien als het ontstaan hier van. Vrijwel alle woonwijken van Havelte zijn vanaf de jaren 50, het begin van het tijdperk van de auto, geconstrueerd. Deze woonwijken zijn dan ook sterk op dit vervoersmiddel gericht. Zo zijn ze vaak beter verbonden aan de ontsluitingswegen, dan aan de kern van het dorp en zijn ze ruim opgezet. De woonwijken zijn afgezien van het centrum rondom het Piet Soerplein, homogeen opgebouwd als woonfunctie. Dit maakt dat de afstand tussen wonen en werken groot is en Havelte hiermee sterk auto-afhankelijk lijkt te zijn.

Binnen Havelte zijn relatief veel sportverenigingen en belangenverenigingen actief in vergelijking tot het inwoneraantal. Het dorp lijkt zich hiermee sterk te richten op de vrijetijdsbesteding. Gedurende de

laatste decennia is er sprake van sterke vergrijzing in Havelte. Ouderen werken veelal op vrijwillige basis in verenigingen waar zij zelf interesse in hebben, of dit nu de sportvereniging is, de biljartclub, de stichting voor de schaapskudde, of de molen. Dit is waarschijnlijk de reden dat deze verenigingen tot nog toe hebben voorbestaan. Echter bestaat er een kans dat dit in verloop van tijd verdwijnt, de dorpsgemeenschap van Havelte geeft bijvoorbeeld aan dat ze alleen maar ouderen zien die werken in de vrijwilligerssector en vragen zich af of deze verenigingen stand zullen houden als er geen opvolging wordt gevonden. Er is een angst dat deze verenigingen verdwijnen gezien de ouderdom van de vrijwilligers die hier actief zijn.

Door formalisering van andere aspecten op de ruimte sinds de jaren 60 zijn de uitbreidingsmogelijkheden van Havelte naar verloop van tijd steeds beperkter. Hierbij komt dat er steeds minder mensen wonen in grote huizen, wat mede lijkt te komen door beperkte doorstroombmogelijkheden. Er is dan ook een grote vraag naar woningbouw in Havelte. Hier komt bij dat er een trend zichtbaar is dat de huishoudens steeds kleiner worden terwijl het woonoppervlak van de woningen in Havelte groot blijft. Hierdoor is er een grotere druk op de ruimte dan voorheen.

Havelte is in de afgelopen 125 jaar sterk gegroeid in inwoners, opvallend hierin is dat dit niet in één geleidelijke beweging is gebeurd maar dat dat periodes van sterke groei en stagnatie elkaar afwisselen. Tot en met de wederopbouwperiode lijkt de bevolkingsgroei samen te hangen met het geboortecijfer, hierna (en gedurende de Tweede Wereldoorlog) heeft de migratie in en uit Havelte een grotere rol gespeeld. Hoe meer woningen er werden gebouwd gedurende periodes, hoe sterker de stijging in het aantal inwoners door toegenomen vestiging van buitenaf.

In de afgelopen 125 jaar heeft Havelte zich ontwikkeld vanuit een dorp dat bestond uit individuele boerderijen waar de meesten woonden, werkten en recreëerden, tot een dorp waar het vooral draait om het wonen zelf en de

Figuur 49: Benzinepomp aan de Egginklaan te Havelte links (1955) en de opening van het zwembad de Kerkvlecken rechts (1956) (Historische Vereniging Havelte, 2025a).

vrijetijdsbesteding hieromtrent. Alle ruimte in en rondom Havelte zijn cultuurlandschappen te noemen, elk deel is net als vele andere plaatsen in Nederland door de mensen op bepaalde manier in het verleden ontworpen en uitgedacht vanuit de ontwikkelingen en het gedachtegoed uit die tijd.

De sociabiliteit van Havelte

Uit de ruimtelijke en sociale genese komen verschillende groepen naar voren die een grote rol lijken te hebben vervuld binnen de ontstaansgeschiedenis van het dorp Havelte. Zo speelden in eerste instantie de agrariërs een grote rol binnen de ontwikkelingen die het dorp en het omringende landschap heeft ondergaan. Vanaf de Tweede Wereldoorlog lijkt ook de militaire gemeenschap hier ook een grote rol in te hebben vervuld. Later springen belangenverenigingen als de dorpsgemeenschap Havelte en de vele sport en recreatieverenigingen uit.

Agrariërs

De eerste groep die opvalt in de sociale genese zijn de boeren. Deze groep heeft mogelijkerwijs de grootste ontwikkelingen ondergaan sinds het begin van de twintigste eeuw. De vele innovaties, privatisering en schaalvergroting heeft veel invloed gehad op de landbouwsector. Hierdoor kan het interessant zijn om te kijken naar de rol die agrariërs vervullen/ hebben vervuld binnen het huidige Havelte en hoe deze gemeenschap op dit moment is opgebouwd.

Militairen

Naast de boeren vallen ook de militairen op als een groep die veel invloed heeft gehad op de ontwikkelingen van het huidige Havelte. De militaire gemeenschap heeft een grote rol gespeeld binnen de genese van Havelte als dorp. Vanaf de Tweede Wereldoorlog hebben de militairen altijd een plek gehad in de omgeving van Havelte (Johannes Postkazerne). Hiermee is deze groep uniek ten opzichte van andere plaatsen in Nederland. Het kan interessant zijn om uit te vinden wat de huidige rol is van de militairen binnen Havelte en hoe de relatie tussen deze gemeenschap en het dorp er uit ziet.

Belangenverenigingen

In Havelte zijn hiernaast vele belangenverenigingen actief. In de late twintigste eeuw is er sprake geweest van een formalisering van verschillende aspecten in de ruimte in en rondom Havelte. In de sociale genese-analyse is gekeken welke rol belangenverenigingen hier hebben gespeeld, hoe ze zijn ontstaan en wat hun huidige netwerk en functie is.

- De Dorpsgemeenschap Havelte: de laatste jaren is de dorpsgemeenschap Havelte actief geweest binnen de ontwikkelingen die Havelte heeft ondergaan. Ze vormen het netwerk tussen de burgers en de bovenliggende instanties en komen op voor de belangen van de inwoners. Het is interessant om inzage te krijgen hoe hun daadwerkelijke netwerk in elkaar steekt, wat hun verbinding is met het dorp en hoe zij naar de toekomst kijken.

- Havelter ondernemers Club. De ondernemersvereniging lijkt hiernaast ook een grote rol te vervullen. Deze zijn nauw betrokken met de ontwikkelingen van het dorp. Zo hebben ze geholpen met het in stand houden van de schaapskudde op het Holtingerveld.
- Hiernaast zijn er ook verscheidende verenigingen die opkomen voor de belangen van hun desbetreffende sector. Zo spelen Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer een rol in het beheren van natuurgebieden in het Noorden van Havelte. Richt de Historische Vereniging Havelte zich op het samenbrengen van historische bronnen over Havelte. Heeft de molen een eigen stichting en is er sprake van een stichting die opkomt voor het voortbestaan van de Holtinger Schaapskudde.

Sportverenigingen

Over sportverenigingen is in de sociale genese nog minder inzage in de rol die zij hebben gespeeld binnen de ontwikkelingen die Havelte heeft ondergaan, echter is het hierom juist interessant om te zien hoe deze gemeenschap en netwerken in elkaar zitten. Sinds de jaren tachtig lijken ze een prominente plek te vervullen in het dorp. Echter er is nog veel onbekend over hun netwerk, hun rol, wie ze aantrekken en hoe deze gemeenschappen zich in de afgelopen decennia hebben ontwikkeld.

Van de verscheidenheid sportverenigingen vallen er een aantal op:

- De voetbalvereniging omdat deze al sinds de jaren 30 actief is in Havelte, nog voor de komst van de grote uitbreidingen van het dorp.
- De rugbyclub aangezien deze zich in het centrum van het dorp bevindt, al sinds de jaren 80 actief is en er niet heel veel van zijn in Nederland. Waarom bevindt deze zich dan wel in Havelte?
- De survivalrun vereniging, deze is de laatste jaren sterk gegroeid in Havelte. Het is interessant aangezien het een sport is die ook niet op veel andere plaatsen voorkomt en deze sportvereniging in korte tijd veel leden heeft aangetrokken. Mogelijkerwijs is hierin ook een link te leggen met de militairen.

Vanuit de verscheidenheid aan groepen is

uiteindelijk gekozen voor drie gemeenschappen, te weten de militaire gemeenschap van Havelte, De Dorpsgemeenschap Havelte en de rugbyclub The Big Stones. Een aan werk verbonden gemeenschap (de militairen), een belangenvereniging en een recreatieve vereniging. Deze verenigingen vormen elk hiernaast ook een andere plek op het formele/informele spectrum. Waar de defensie met de militairen voornamelijk een formele taak en plek vervult in het dorp, vormt de dorpsgemeenschap een link tussen de formele en informele sector en de rugbyclub een informele sector waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. Deze gemeenschappen zijn door middel van enquêtes en interviews gevraagd naar hun relatie met Havelte, hun netwerken en belangen.

De militairen

Er is een keuze gemaakt voor de militairen aangezien deze groep een grote rol lijkt te vervullen in het dorp. Deze rol lijkt met de toegenomen geopolitieke spanningen onderworpen aan veranderingen en onzekerheid. Hierom kan het interessant zijn om inzicht te verwerven in de huidige rol van de militairen in het dorp en hoe deze zich over de tijd heen heeft ontwikkeld. Een voorbeeld hiervan zou de verandering na de Koude Oorlog zijn waarna het militaire complex in Nederland sterk is afgenomen maar wel nog steeds in Havelte bleef in de vorm van de Johannes Postkazerne.

De defensie en militaire gemeenschap vervullen vooral een functie als werkgever in de buurt van Havelte. Respondenten komen voornamelijk vanwege de defensie in de omgeving te wonen, dit hoeft echter niet per sé in Havelte te zijn. Volgens de respondenten is de aanwezigheid van de militaire gemeenschap nabij Havelte goed voor de lokale economie. De inwoners van Havelte lijken dan ook voornamelijk positief gesteld te zijn richting de militairen, sommige inwoners gaan zelfs voor de defensie werken nadat ze hier zijn opgegroeid. Alhoewel de meeste respondenten zich bij de defensie hebben aangesloten vanwege het werk zelf, liggen hier ook achterliggende motivaties als roeping en nut voor het werk achter. De defensie intern kan naar analyse van deze respondenten worden gezien als een formele werkgever waar

mensen vooral samenkomen voor het werk zelf. Respondenten geven aan dat er de afgelopen jaren weinig in deze rol lijkt te zijn veranderd.

Onder de bevraagde militairen wordt de nabijheid van het werk en de omgeving van het dorp voornamelijk aan Havelte gewaardeerd. Dit is ook datgene waar de militairen mogelijk het meest mee in aanraking komen. Enkelen geven aan dat een goede openbaar vervoer verbinding naar de kazerne nog mist op dit moment, ook iets wat gericht is op hun werk. Concluderend kan de rol van defensie volgens deze respondenten worden gezien als een werkgever en goed voor de lokale economie. Er lijkt echter geen duidelijke verbintenis te zijn tussen de militaire gemeenschap en het dorp zelf. Militairen die niet in Havelte zelf wonen, of zijn gaan wonen, voelen dan ook weinig verbintenis met het dorp. Andersom lijkt dit wel het geval te zijn, de bewoners van Havelte komen regelmatig in contact met de militairen. Waarschijnlijk voelen veel bewoners dan ook een verbondenheid met de defensie. De respondenten die in Havelte zijn geboren hebben zich hierom ook bij de defensie aangesloten.

De Dorpsgemeenschap Havelte

Er is de keuze gemaakt voor de Dorpsgemeenschap

Havelte in plaats van de andere belangenverenigingen omdat deze groep zich specifiek op Havelte richt. Hiernaast kan het interessant zijn te zien hoe hun netwerk in elkaar zit en hoe deze zich over de jaren heen heeft ontwikkeld. Door hierbij zowel te kijken naar hoe het bestuur als de leden hier naar kijken zou dit inzichten kunnen verschaffen in de ontwikkelingen van belangengroepen zoals deze. Leden van de Dorpsgemeenschap Havelte ervaren de Dorpsgemeenschap als een belangenbehartiger en vertegenwoordiger van de bewoners naar de instanties toe. Hiernaast vervult de gemeenschap een verbindende rol in het dorp.

De Dorpsgemeenschap Havelte is een organisatie die zich inzet voor de belangen van de inwoners van het dorp. Het probeert een prettiger dorp te creëren. Deze taak voert deze gemeenschap uit door de link te zijn tussen de bewoners, verenigingen en instanties en de verbinder te zijn tussen al deze groepen. De Dorpsgemeenschap Havelte bestaat uit een klein bestuur en veel leden. Een groep bewoners die al lang in Havelte wonen en een sterke verbondenheid met Havelte voelen. De leden zijn minstens 45 jaar oud.

Het bestuur van de Dorpsgemeenschap bestaat uit enkele inwoners die wekelijks tot maandelijks bij elkaar komen om te vergaderen over zaken die spelen in het dorp. Ook woont het bijeenkomsten bij van andere gebeurtenissen. De Dorpsgemeenschap lijkt afhankelijk te zijn van een actief bestuur, sleutelfiguren tussen de verschillende gemeenschappen, een groep mensen die vrijwillig veel tijd en energie vrijmaakt om de bewoners te vertegenwoordigen.

De leden hebben voornamelijk via de mail contact en zien het bestuur niet regelmatig. Dit kan komen doordat de leden voornamelijk op de hoogte willen blijven van wat er speelt en een betrokkenheid voelen bij het dorp. Ze zien de Dorpsgemeenschap mogelijk voornamelijk als een organisatie die hun (dorp) representeert in plaats van dat ze hier zelf invloed op willen uitoefenen.

De leden van de Dorpsgemeenschap zijn dan ook minder aan de Dorpsgemeenschap gebonden. Ze laten de taak van belangenvertegenwoordiging over aan het bestuur. Die ze ook, veelal via de mail, op de hoogte houdt van zaken die spelen en betrokken willen zijn bij het dorp. Er zijn leden die naar de jaarvergadering komen en leden die actief meewerken in het opstellen van een dorpsvisie. Echter lijken ze voornamelijk alleen naar bijeenkomsten te komen als het ze persoonlijk echt raakt. Als dit niet het geval is, laten ze dit over aan de Dorpsgemeenschap.

Net als het bestuur van de Dorpsgemeenschap geven de leden van de Dorpsgemeenschap aan niet veel te missen in het dorp Havelte. Het lijkt er ook op dat zij zich, net als het bestuur, meer zorgen maken om het huidige aanbod aan voorzieningen te behouden, dan dat ze aangeven nieuwe voorzieningen te missen.

De rugbyclub

Het is interessant om naar de rol van recreatieve verenigingen te kijken om zo inzichten te krijgen over het belang hiervan. Er is een keuze gemaakt voor rugbyclub The Big Stones gezien het een unieke club is in Havelte. Het terrein bevindt zich in het centrum

van het dorp en Havelte is een van de kleinste dorpen met een eigen rugbyclub. De rugbyclub is ontstaan op een moment waarin Havelte vele ontwikkelingen heeft ondergaan, namelijk in 1981 tussen de grote uitbreidingen van het dorp door.

Rugbyclub The Big Stones is een recreatieve gemeenschap waar leden zich aansluiten voor de specifieke sport rugby en de sociale connecties hieromtrent. De club lijkt een rol te spelen binnen de verbinding die mensen voelen in Havelte. Het vormt een plek waar leden elkaar regelmatig treffen en lang betrokken blijven. Zelfs wanneer ze de sport zelf minder gaan beoefenen.

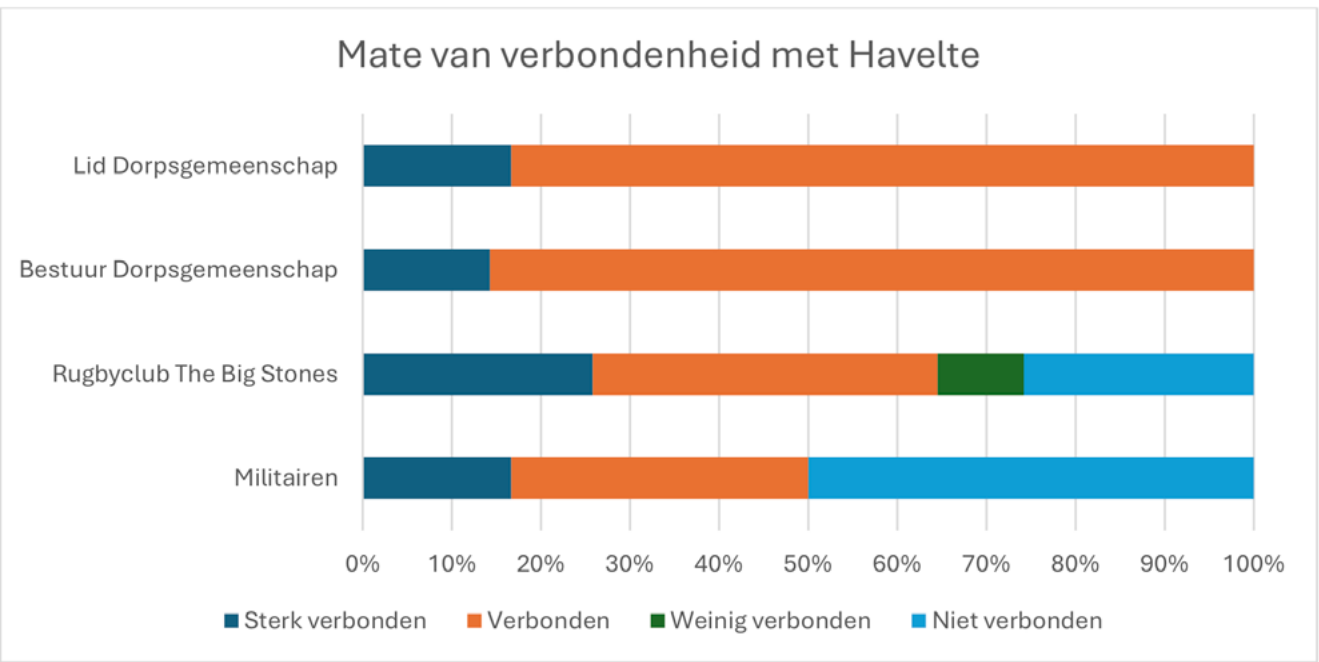
De club trekt dan ook leden aan vanuit een grotere regio dan Havelte zelf. De unieke sport maakt het ook een aantrekking voor Havelte. Mensen die in contact zijn gekomen met de sport via familie of vrienden en mensen die op zoek zijn naar een hechte “familiegemeenschap” kunnen volgens de respondenten bij de rugbyclub terecht. Alhoewel er geen duidelijke correlatie te ontdekken is dat mensen naar Havelte trekken om hier de sport te beoefenen, kan er wel gezegd worden dat de club leden zelf aan zich lijkt te binden. Respondenten geven aan juist te willen blijven rugbyen aangezien ze er vrienden en een familiegemeenschap aan hebben overgehouden.

De club vormt een hechte sociale gemeenschap, die ook naar buiten toe, volgens de rugbyleden zelf, goede relaties lijkt te onderhouden met andere gemeenschappen en verenigingen in het dorp.

Met de nieuwe aanwas aan jeugdleden en het lange behoud van een verbintenis met de leden zelf, lijkt het er op dat het een vereniging is die in de toekomst een grote rol in het dorp blijft spelen. Hiermee kan het zowel zijn sportieve, als sociaal bindende rol vervullen.

Kansen voor Havelte

Wanneer er wordt gekeken naar de kansen en uitdagingen voor Havelte zijn er een aantal zaken te noemen aan de hand van de ruimtelijke en sociale geneses. In dit hoofdstuk worden een

Grafiek 48: Geclassificeerde mate van verbondenheid onder de respondenten per gemeenschap.

drietal aanbevelingen gedaan voor passende ontwikkelingen voor de toekomst van Havelte.

Banden militaire gemeenschap aanscherpen

Uit de analyse van de enquête dat de militaire gemeenschap op dit moment minder verbonden lijkt te zijn met Havelte. Met de verbouwing van de Johannes Postkazerne, in combinatie met de grootschalige uitbreidingen in het defensiekapitaal, is er een transitie gaande dat de militairen weer een belangrijkere functie gaan innemen. Dit biedt ook kansen voor Havelte om na de kleinere rol op defensie gedurende de laatste decennia weer een nauwere band te smeden.

Met de militaire geschiedenis in en rondom het dorp zijn er kansen om de defensie te laten zien in het dorp. Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn er meerdere erfgoedsites te vinden die verbonden zijn met de militaire geschiedenis.

Er zijn momenteel ook ideeën voor het inrichten van een museum over de historie van de Tweede Wereldoorlog in Havelte. Tevens zijn er op dit moment al plannen om de Johannes Postkazerne om te bouwen, waarbij ook een klein openbaar gedeelte bij komt kijken, waaronder fitness ruimtes. Door hier

handig op in te spelen en de verbindingen met de Johannes Postkazerne te versterken kan dit leiden tot nieuwe energie. Hierbij komt dat de defensie meer een rol kan gaan spelen binnen het dorp.

Door deze banden te verdiepen kan dit een boost geven voor de ontwikkelingen in Havelte. Waarbij er zowel meer draagvlak zou kunnen ontstaan voor de voorzieningen die Havelte te bieden heeft als dat de defensie zichzelf kan presenteren.

Woningbouw

Wanneer er wordt gekeken naar de komst van nieuwe woonwijken in het verleden is binnen de demografie te zien dat er steeds veel nieuwe mensen zich in Havelte hebben gevestigd. Ook nu is er een grote vraag naar woningen.

Binnen Havelte zijn voornamelijk ruim opgezette woningen te vinden. Er missen starterswoningen en relatief kleinere woningen voor ouderen. Deze beide kunnen helpen de vergrijzing tegen te gaan door de doorstroming te verbeteren en jongeren en jonge gezinnen te helpen bij het vinden van een woning. Hierbij zit je al snel denken aan appartementencomplexen maar inwoners geven aan dit niet te zien zitten. Met de grote ruimtedruk op Havelte

en beperkte mogelijkheden tot uitbouw moeten er toch opties worden afgewogen om een groot aantal woningen te kunnen opstellen. Een mogelijke oplossing zouden kleine en middelgrote lage woningen kunnen zijn met een gemeenschappelijke grote groene openbare ruimte. Dit zou potentieel ook in de geschiedenis van Havelte kunnen passen met de gemeenschappelijk gedeelde ruimtes zoals de brinken in het dorp. Hierdoor is er relatief minder ruimte nodig om een tuin voor iedereen te bieden. Uiteraard zitten hier ook weer haken en ogen aan.

Diversifiëren in mobiliteit

Op dit moment lijkt Havelte voornamelijk afhankelijk te zijn van de auto als vervoermiddel. Alhoewel dit mede ook door de landelijkere ligging van Havelte komt, is het wel van belang om ook andere vervoersmiddelen makkelijker te maken.

Zo is er op dit moment alleen een busverbinding naar Meppel. Onder andere een bus naar Steenwijk en de Johannes Postkazerne zou een goede toevoeging kunnen zijn.

Hiernaast wordt het huidige centrum van het dorp omgeven door parkeerplaatsen, waardoor het meer een plek is om even de dagelijkse boodschappen te doen dan een plek om echt te zijn. Uit de antwoorden van de enquête blijkt dat alhoewel veel gemeenschappen dit centrum waarderen, geven veel respondenten aan dat ze gezelligheid missen. Door dit anders in te richten en de parkeerplaatsen af te schermen van het centrum zou er minder lawaai en potentieel locaties voor terrasjes kunnen worden ingericht. De bachelor scripties van studenten Landschapsarchitectuur voor dorpscentrum De Kei (2021) kunnen wellicht inspiratie bieden.

3 Oldengaerde als landgoedgemeenschap

Het onderzoek van Fleur Bastings

Een selectie van de bevindingen van Fleur Bastings uit haar doctoraalscriptie *Heritage in Harmony. A Participatory Design Approach to Strengthen Spatial and Social Coherence in Estate Ensembles*, in het kader van haar studie Landschapsarchitectuur aan Wageningen Universiteit (WUR augustus 2025, begeleiders Elyze Storms-Smeets & Marlies Brinkhuijsen). Zij verkent een geïntegreerde benadering die landgoederen erkent als levende systemen, bestaande uit gebouwen, tuinen, routes en collecties, maar ook uit mensen, tradities en sociale relaties. Landgoederen zijn niet alleen fysieke locaties, het zijn sociale landschappen.

De ruimtelijke en sociale fragmentatie van landgoederen

Eeuwenlang werden landgoederen en het omringende landschap gezien als een teken van macht. Het geheel van huis, tuin, park, bos en landbouwgrond was een indicator van rijkdom en werd vaak gebruikt als plaats van vrijetijdsbesteding, jacht, spel en paardrijden. Maar ze hadden ook een grote economische functie; de relatie met het land ging veel dieper. Land werd gebruikt voor productie door land- en bosbouw, en grondbezit werd verhuurd aan pachters. Historische buitenplaatsen waren plekken van luxe, die de hogere sociale status en verfijning van de eigenaren weerspiegelden, terwijl de omringende terreinen over het algemeen functioneel ontworpen waren.

Landgoederen zijn echter in de loop van de tijd onvermijdelijk sterk veranderd. In de hoogtijdagen kon een landgoed meerdere honderden hectares beslaan, maar vanaf de late negentiende eeuw zijn veel landgoederen sterk gefragmenteerd geraakt en kleiner geworden, als gevolg van erfdelingen of de noodzaak om land te verkopen wegens hogere uitgaven en lagere inkomsten.

Landgoederen waren niet alleen ruimtelijk een samenhangend geheel, maar ze waren ook de thuisbasis van hele gemeenschappen, die kunnen worden gezien als landgoedgemeenschappen (Storms-Smeets, 2023). Het landgoed was meestal eigendom van een familie, die andere familieleden, vrienden en collega's uitnodigde om van de luxe van het landgoed te genieten. Om in deze luxe te voorzien, hadden de landgoederen

ook grote groepen personeel, die het ensemble zowel binnen als buiten in stand hielden. Samen vormden bewoners, personeel, pachters en andere betrokkenen een gemeenschap. De fragmentatie van landgoederen heeft ook geleid tot het uiteenvallen van de landgoedgemeenschappen.

De ruimtelijke fragmentatie van de landgoederen in combinatie met het veranderen en uiteenvallen van de sociale verbinding van de landgoedgemeenschappen maakt deze landgoederen kwetsbaar. Om ze toekomstbestendig te maken is het niet alleen belangrijk om naar het fysieke landschap te kijken, maar ook naar de mensen die met het landgoed verbonden zijn en zij die dat vroeger waren. Zo kan er draagvlak gecreëerd worden voor het behoud van deze unieke plekken.

De havezate Oldengaerde

Oldengaerde is een zogenoemde 'havezate', gelegen net buiten Dwingeloo in de provincie Drenthe. Toen Reynolt van Echten in 1420 de grond erfde waarop Oldengaerde nu ligt, bouwde hij de eerste versie van Oldengaerde.

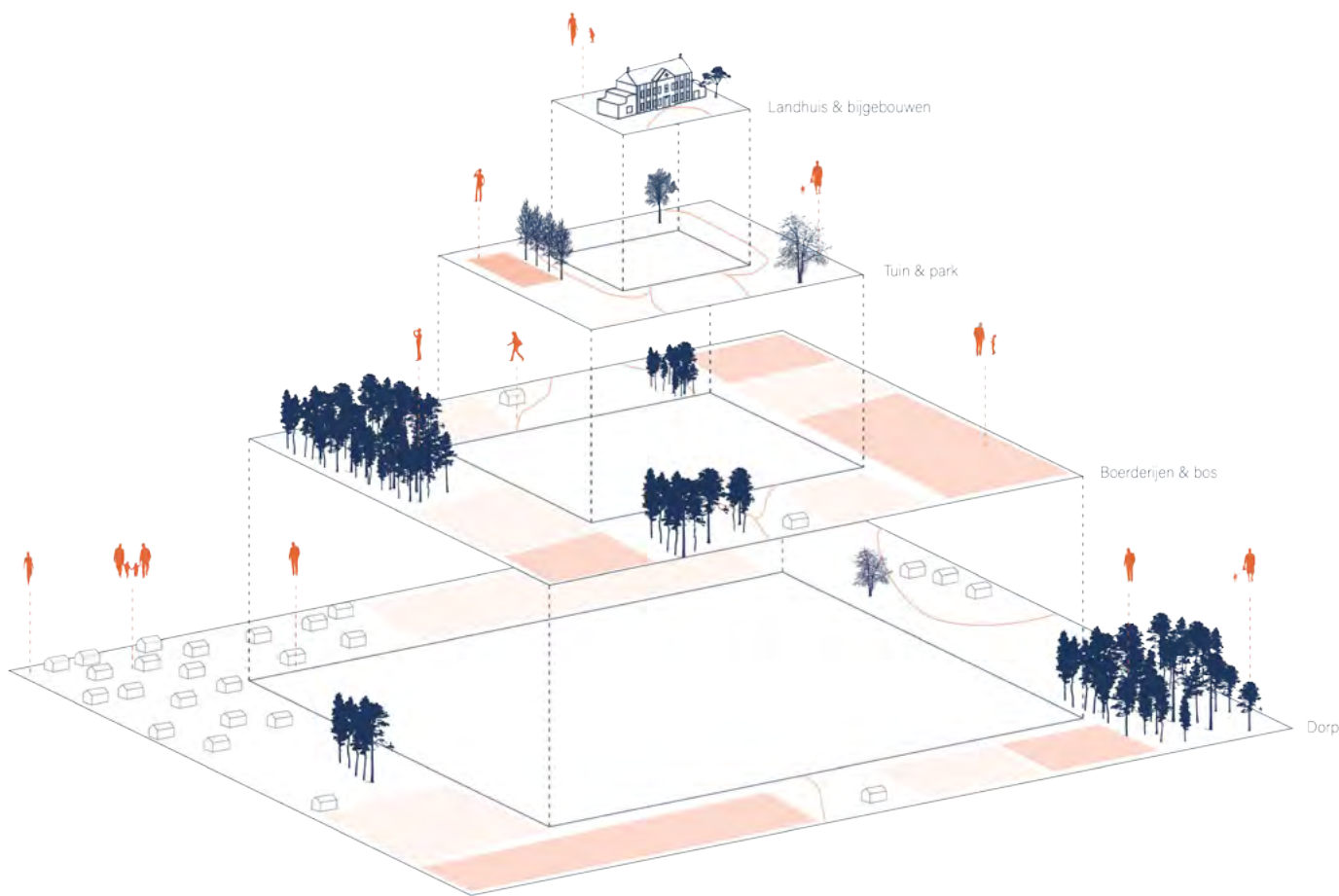
Oldengaerde ligt, net als de meeste havezaten in de regio, op de grens tussen de lagere veengebieden en de hogere zandvlaktes. Oldengaerde ligt op de overgang tussen de keileemrug, Westeinde genaamd, en het beekdal van de Dwingelderstroom. Toen Oldengaerde werd gebouwd, was dit gebied rijk aan grote, gecultiveerde landerijen en bossen. Door deze ligging kon het huis worden omgeven door een gracht en konden zowel de hoger gelegen 'es'-gronden als de lager gelegen vruchtbare landerijen en bossen optimaal worden benut. Deze locatie had

meerdere voordelen: het bood verdediging in de vroege stadia toen havenzaten nog meer versterkte gebouwen waren, maar maakte ook een rijke variatie mogelijk in verschillende landschapstypes die geschikt waren voor land- en bosbouw.

Tussen 950 en 1300 vond de ontginning van het veen in Drenthe plaats. In deze periode werden de onbruikbare natte veengebieden omgevormd tot waardevolle grond die geschikt was voor landbouw. De ontginning van dit deel van Drenthe, evenals een deel van Overijssel, zorgde voor een exponentiële groei van het landbouwareaal. Deze groei trok mensen aan: de bevolkingsdichtheid in het zuidwesten van Drenthe was in de zeventiende eeuw meer dan het dubbele van die in de rest van Drenthe. Deze bloeiende economie leidde tot de opkomst van de adel in het gebied, die zich hier vestigde en kastelen, landgoederen en boerderijen bouwde. Oldengaerde was generaties lang eigendom van enkele van de meest invloedrijke families van Drenthe, zoals de familie Van Echten, Van Dongen en Westra van Holthe. In 1914 was Oldengaerde

uitgegroeid tot een landgoed van ruim 600 hectare. Maar zoals veel landgoederen raakte ook Oldengaerde gefragmenteerd door vererving, verkoop van grond en stijgende kosten. Nadat Oldengaerde vele generaties in handen van de familie Westra van Holthe was geweest, werd het in 2013 door de dochters van Ida Westra van Holthe en Johan Willinge geschonken aan stichting het Drentse Landschap.

Het Drentse Landschap renoveerde het landgoed en in 2023 ging het landgoed weer open. Om inkomsten te genereren werd ruimte gecreëerd voor vergaderingen en congressen, twee vakantiesuites en een huurappartement. De familie Willinge blijft een deel van het hoofdhuis als vakantiehuis gebruiken. Een deel van de op het landgoed gelegen schuur en de rentmeesterswoning is omgevormd tot huurappartementen. Dit betekent dat de landgoedgemeenschap van Oldengaerde omvangrijk en divers is: er zijn verschillende hedendaagse gebruikers, huurders, bezoekers en eigenaren, maar ook in de rijke geschiedenis van het landgoed zijn veel mensen te vinden die niet vergeten mogen worden.

Het ontwerp

4 Thema's

Bereikbaarheid & verbindingen

- Continuïteit van paden
- Interne en externe paden
- Integratie in het netwerk

Privé & Openbaar

- Niveau privé en openbaar
- Harde en zachte overgangen
- Fysieke en visuele barrières

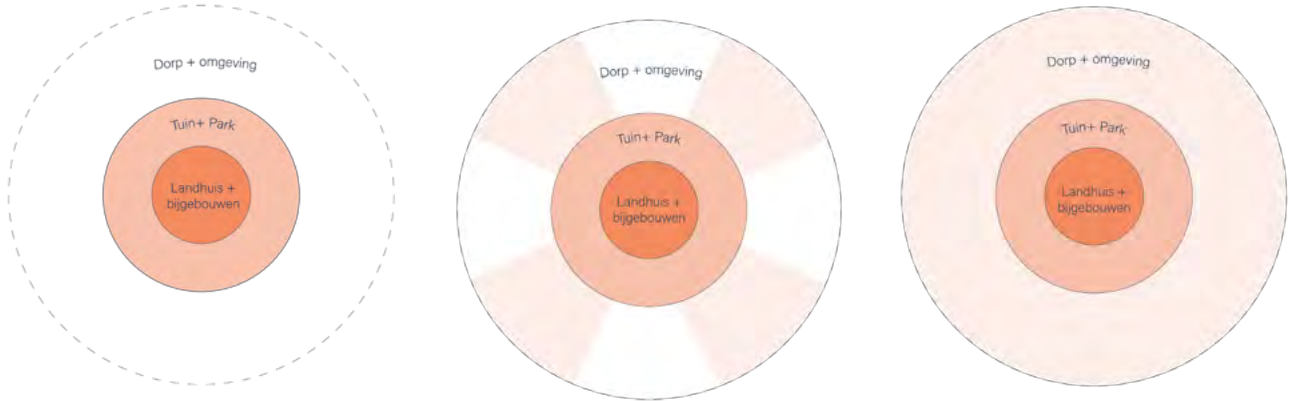
Gebruik & Gebruikers

- Grootte gemeenschap
- Niveau van betrokkenheid
- Type activiteiten (praktisch, educatief of cultureel/sociaal)

Beheer & Onderhoud

- Grootte tuingroep
- Behoud en vernieuwing
- Niveau onderhoud

3 Alternatieven

Landgoed als enclave   Landgoed als ontmoeting   Landgoed als ensemble

1 Landgoed als enclave	2 Landgoed als ontmoeting	3 Landgoed als ensemble
Bereikbaarheid & verbindingen De ontsluiting van het landgoed is vooral intern gericht. De paden sluiten niet of nauwelijks aan op met het padennetwerk in de omgeving. De uitstraling van het landgoed is privé.	Privé & openbaar Privé en openbaar op het landgoed zijn strikt gescheiden. De gebruikers van het landgoed geven de voorkeur aan beslotenheid. De weinige openbare delen zijn niet expliciet uitnodigend voor bezoekers.	Gebruik & gebruikers Het landgoed maakt deel uit van een groter recreatief netwerk en is goed verbonden met Dwingelo, omliggende natuurgebieden en andere erfgoedlocaties. Een deel van de interne paden is openbaar en sluit aan op het grotere netwerk.
Beheer & onderhoud Er is een kleine gemeenschap aanwezig. Het gebruik is beperkt tot de eigenaar, bewoners en huurders. Het landgoed is rustig en besloten, activiteiten voor bezoekers zijn bescheiden en beperkt.	Privé & openbaar Delen van het landgoed zijn openbaar. Fysieke en visuele barrières zorgen voor privacy van bewoners. De randen van het landgoed worden openbaar, waardoor er meer visuele verbindingen met de kern ontstaan.	Gebruik & gebruikers Het landgoed functioneert als een eenheid, met een gelaagde toegankelijkheid van de verschillende delen. Fysieke en visuele barrières zorgen voor privacy van bewoners. De openbaar toegankelijke delen zijn makkelijk vindbaar en uitnodigend, maar het gebied behoudt een rustig en besloten karakter.
Bereikbaarheid & verbindingen Een kleine tuingroep van vrijwilligers onderhoudt het landgoed onder begeleiding van het Drentse Landschap. Het beheer is gericht op behouden wat er is met basisonderhoudstaken als maaien, snoeien, paden schoonhouden en seizoensonderhoud.	Privé & openbaar De eigenaar, bewoners en vrijwilligers gebruiken het hele terrein, omwonenden gebruiken alleen de randen. Bescheiden activiteiten voor bezoekers en permanente routes maken het mogelijk om een grotere gemeenschap te vormen die bestaat uit een mix van eigenaar, bewoners, huurders, vrijwilligers en omwonenden.	Gebruik & gebruikers Een bredere gemeenschap van eigenaar, bewoners, huurders, vrijwilligers, omwonenden, dorpelingen en andere bezoekers is betrokken. Diverse activiteiten maken een gelaagd en divers gebruik en terugkerende activiteiten mogelijk.
Beheer & onderhoud Meer betrokkenheid van omwonenden kan een uitbreiding van de tuingroep en andere groepen vrijwilligers (bv. gidsen) mogelijk maken. Het beheer en onderhoud omvat naast het basisonderhoud om het landgoed in stand te houden ook aanvullende activiteiten zoals het herstellen en eventueel aanpassen van paden.	Privé & openbaar De bredere gemeenschap die bij het landgoed betrokken is creëert een gevoel van gedeelde verantwoordelijkheid. De tuingroep kan uitgroeien tot een grotere groep vrijwilligers die zich niet alleen richt op het reguliere onderhoud van het landgoed maar zich ook bezighoudt met langjarige continuïteit en vernieuwing.	Gebruik & gebruikers

De continuïteit van landgoederen

Wanneer we de historische processen die landgoederen hebben gevormd en veranderd nauwkeurig onderzoeken, wordt het duidelijk dat de huidige benadering van erfgoed vaak niet aansluit bij het beeld van adaptatie, transformatie en innovatie dat landgoederen historisch gezien hebben. Landgoederen, die eeuwen geleden zijn gebouwd, zijn voortdurend geëvolueerd als reactie op veranderende economische, culturele, sociale, politieke en ecologische veranderingen. De behoeften en mogelijkheden van de eigenaren veranderden, wat resulteerde in een voortdurende hervorming van hun relaties met de omliggende gronden, netwerken en hulpbronnen. Landgoederen hebben altijd laten zien dat ze zich kunnen aanpassen, iets wat verloren gaat in een meer statische benadering van erfgoed.

Landgoederen waren niet alleen zeer flexibel, maar vaak ook pioniers op het gebied van plattelandsontwikkeling. Vóór de 20e eeuw liepen veel landgoederen voorop bij innovaties in de land- en tuinbouw en introduceerden ze nieuwe technieken, systemen en plantensoorten in hun

regio. Oldengaerde zelf was een van de pioniers in het voorkomen van branden in hooibergen, een veelvoorkomend probleem in de jaren 1900, door ventilatiebuizen in de bergen te plaatsen (Provinciale Drentsche en Asser courant, 1923). Dit betekende dat landgoederen meer waren dan alleen historische entiteiten; ze leverden een actieve bijdrage aan de ontwikkeling van de plattelandseconomie en het landschap.

Daarom kunnen landgoederen worden gezien als de perfecte 'proeftuinen' voor het evalueren van innovatieve benaderingen van erfgoed. Dankzij hun sterk innovatieve en flexibele karakter zijn landgoederen waardevolle entiteiten gebleven voor de gemeenschappen die er op dat moment aanwezig waren. De meer rigide benaderingen van conservering, die in de afgelopen eeuw vaak werden toegepast bij het beheer van erfgoed, druisen daarom in tegen dit karakter. Het testen van nieuwe benaderingen op landgoederen zou een weerspiegeling kunnen zijn van de geschiedenis van baanbrekende veranderingen van de landgoederen, en zou ook economische, sociale en ecologische

voordelen kunnen blijven opleveren, waardoor een evenwichtige benadering ontstaat die rekening houdt met het verleden, het heden en de toekomst.

Innovatief ontwerpen voor zowel ruimtelijke als sociale samenhang in landgoedcomplexen

Hoewel er theoretische en praktische vooruitgang is geboekt op het gebied van erfgoedbehoud, blijft er een aanzienlijk gat bestaan in het begrip van hoe de ruimtelijke en sociale samenhang in landgoederen kan worden behouden en versterkt. Landgoederen worden vaak in de eerste plaats beschouwd als architecturale of landschappelijke objecten, waarbij de aandacht vooral uitgaat naar het huis en zijn adellijke afkomst. Dit beperkte perspectief gaat voorbij aan de complexiteit en gelaagde realiteit van landgoederen als sociaal-ruimtelijke ensembles (Storms-Smeets, 2023).

Huidige kaders, zoals de sector-factor-vectorbenadering en landschapsbiografie, gaan voorbij aan het verband tussen ruimtelijke en sociale samenhang binnen landgoederen. Deze kaders hebben de neiging om de rol van individuen en gemeenschappen bij het vormgeven van deze ruimtes te simplificeren, wat leidt tot een onvolledig begrip van landgoederen als dynamische systemen. Deze statische benaderingen staan in contrast met het historisch adaptieve en innovatieve karakter van landgoederen, die lange tijd hebben gefungeerd als proeftuinen voor verandering en als thuisbasis voor sterke gemeenschappen.

Wat ontbreekt is een geïntegreerde benadering die landgoederen erkent als levende systemen, bestaande uit gebouwen, tuinen, routes en collecties, maar ook uit mensen, tradities en sociale relaties. Landgoederen zijn niet alleen fysieke locaties, het zijn sociale landschappen. De nieuw voorgestelde benaderingen van Actor en Biografie van Culturele Ecosystemen door Storms-Smeets en Rooijackers moeten verder worden ontwikkeld en toegepast. Er is onderzoek nodig om te onderzoeken hoe ruimtelijke en sociale dynamieken de identiteit en samenhang van landgoederen beïnvloeden. Deze kenniskloof vormt een grote uitdaging voor landschapsarchitecten, een discipline die kan worden

toegepast om een brug te slaan tussen ruimtelijk ontwerp en sociale processen. Landgoederen zijn een smeltkroes van veel verschillende disciplines, zoals ecologie, sociologie en architectuur, die allemaal samenkomen in de landschapsarchitectuur. De uitdaging ligt in het ontdekken van de complexe relaties tussen de ruimtelijke en sociale dynamiek die op landgoederen aanwezig is. Er is een duidelijke methode nodig om theorie te vertalen naar ruimtelijke interventies die zowel ruimtelijke als sociale samenhang bevorderen.

Om te ontwerpen voor samenhang, moet eerst de gemeenschap worden geïdentificeerd. Dit betekent dat moet worden uitgezocht wie er in de loop van de tijd deel uitmaakt of heeft uitgemaakt van het landgoed en dat hun rollen, waarden en relaties met de ruimte moeten worden begrepen. Alleen wanneer deze gemeenschappen en hun verhalen worden erkend, kan het ontwerp gefragmenteerde landschappen weer met elkaar verbinden en een gedeeld gevoel van plaats creëren.

Participatief ontwerp

De afgelopen jaren is participatie een centraal thema geworden in de erfgoedpraktijk en ruimtelijke ontwikkeling. Op 1 januari 2024 is in Nederland de Omgevingswet van kracht geworden. Door deze nieuwe wet is participatie verplicht geworden voor ruimtelijke ontwikkelingsprojecten. Wat erfgoed betreft, benadrukt het Verdrag van Faro, eveneens van januari 2024, het belang van participatie bij behoud en herwaardering. Het Verdrag van Faro noemt ook de aanpak van het in kaart brengen van een erfgoedgemeenschap, die kan worden beschouwd als "mensen die bepaalde aspecten van cultureel erfgoed waarderen die zij willen behouden en doorgeven aan toekomstige generaties, binnen het kader van overheidsmaatregelen". Zoals de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) in haar publicatie "Participatief Waarderen" stelt, is erfgoed waardevol gebleven omdat mensen er zorg voor hebben gedragen. Dit proces is in de loop der tijd geïnstitutionaliseerd, wat heeft geleid tot vervreemding van het erfgoed. De Omgevingswet en het Verdrag van Faro dwingen de zorg voor erfgoed daarom terug naar zijn wortels: het creëren van een

gevoel van zorg bij de samenleving die het erfgoed gebruikt, waardeert en ervaart.

De RCE bespreekt de vele voordelen van het introduceren van participatie als een belangrijke drijfveer voor erfgoedzorg. Het legt uit dat het betrekken van belanghebbenden bij het gesprek hen bewust maakt van het erfgoed in hun eigen buurt en zo hun betrokkenheid vergroot. Bovendien zijn bewoners vaak experts in hun eigen leefomgeving en kennen ze daarom verhalen en tradities die verband houden met het landschap. Hun inbreng kan een waardevolle aanvulling zijn op de analyse van het erfgoed. Bovendien kan het transformeren van een gebied op basis van kernkwaliteiten die via een samenwerkingsproces zijn gedefinieerd, leiden tot meer toekomstbestendige plannen, omdat belanghebbenden een beter begrip van en een sterkere band met de genomen beslissingen krijgen. Belanghebbenden en professionals kunnen elkaars kennis aanvullen, wat resulteert in een meer coherent en onderbouwd eindplan.

In dit onderzoek wordt participatief ontwerp (Participatory Design, PD) gebruikt als een belangrijke methode binnen de bredere Research Through Design (RTD) aanpak. In plaats van op een afstand toe te kijken, worden onderzoekers bij PD betrokken als actieve deelnemers die samenwerken met de gemeenschap om problemen te identificeren, gegevens te verzamelen en gezamenlijk oplossingen te bedenken. Dit zal niet alleen de gemeenschap mondiger maken, maar ook de feitelijke situatie veranderen en het bewustzijn van de gemeenschap vergroten, evenals de bereidheid om hun omgeving op eigen initiatief te verbeteren; de gemeenschap wordt mede-eigenaar van het proces.

PD omvat een iteratief proces waarbij meerdere sessies met verschillende actoren worden gehouden om hun behoeften en wensen in kaart te brengen en verschillende ontwerptopties te testen en te evalueren. Deze methode werd gebruikt om de ontwerpvrage van dit proefschrift te beantwoorden. Er werden drie sessies met belanghebbenden georganiseerd om samen toekomstplannen voor Oldengaerde te bespreken, te ontwerpen en te testen.

Ruimtelijke dynamiek

De historische en huidige analyse van de ruimtelijke dynamiek van Oldengaerde wordt weergegeven in schema's. Deze modellen zijn gebaseerd op het algemene model van ruimtelijke dynamiek en geven de situatie van Oldengaerde in verschillende periodes weer.

Het eerste model (fig. 45) toont de ruimtelijke dynamiek van Oldengaerde tussen 1914 en 1952. De kern van het huis en de bijgebouwen is sterk, evenals de lagen van tuin en park en boerderijen en bossen. Oldengaerde vertoonde kenmerken van een sterk, goed functionerend landgoed met meer dan 600 hectare grondbezit, een tuin met zowel esthetische als functionele kwaliteiten en een groot huis dat permanent bewoond werd. De dorpslaag is ook aanwezig, maar in vergelijking met andere landgoederen vertoonde Oldengaerde nooit erg sterke ruimtelijke verbindingen met het dorp. Oldengaerde heeft historisch gezien altijd enigszins los gestaan van het dorp, gezien de afstand tot Dwingeloo en met Westeinde als enige directe verbinding. De landerijen van Oldengaerde grensden ook niet aan het dorp en er waren geen zichtlijnen vanuit het dorp naar Oldengaerde.

De oorlog wordt in dit geval niet beschouwd als een apart tijdsbestek voor een ruimtelijk model, aangezien de landerijen en de andere lagen hetzelfde bleven. Daarom gaat het tweede model verder met het tijdsbestek van 1952-1991 (zie fig. 46). Na het overlijden van zowel Johannes Govert als Wilhelmina Westra van Holthe erfden hun vier kinderen het landgoed. De landerijen werden verdeeld onder de vier kinderen, die in de loop van de tijd het grootste deel ervan verkochten. Dit komt tot uiting in de laag met boerderijen en bossen van het model, die nu gefragmenteerd is geraakt. De kern van het huis en de bijgebouwen, evenals de tuin en het park bleven intact, omdat deze het gezamenlijke eigendom van de broers en zussen waren geworden. In 1976 was het landgoed volledig in handen van Anton Willinge, die de broers en zussen van zijn vrouw had uitgekocht.

Het derde model toont de periode 1991-2023, waarin de dochters Willinge de rest van de kern van hun vader

erfden (zie figuur 47). De landerijen waren nu allemaal verdwenen en aangezien er geen eigenaar was die het aandeel in de landerijen actief zou herbouwen, was het landgoed nu een eiland geworden. Men kan stellen dat het ontbreken van inkomsten uit landerijen uiteindelijk indirect heeft geleid tot de schenking van het landgoed aan Het Drentse Landschap. Het landgoed werd te moeilijk te beheren, aangezien de familie Willinge veel van het onderhoud zelf deed en slechts een paar keer per jaar aanwezig was. Als gevolg daarvan was het huis in verval geraakt, wat in het model tot uiting komt. In 2013 werd de rest van de kern van het huis en de tuin geschonken.

Het uiteindelijke model toont de huidige ruimtelijke dynamiek van Oldengaerde (zie figuur 48). Het huis en de bijgebouwen werden omgevormd tot huurappartementen, vakantiesuites en vergaderruimtes. Er zijn nieuwe gebruikers gekomen, terwijl de familie Willinge ook op het landgoed blijft wonen. Dit heeft geleid tot een opdeling van semi-openbare en privéruimtes in de tuin en het park. De kern van het huis en de bijgebouwen, evenals de tuin en het park, zijn nu zelf in verschillende delen opgesplitst. De buitenste lagen van het landgoed zijn

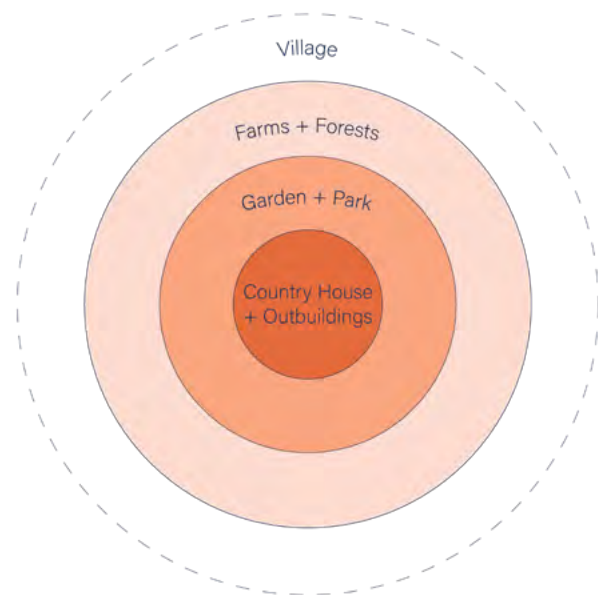
verdwenen en nu moeten de kosten voor beheer en onderhoud via de kern worden gegenereerd.

Concluderend geven deze modellen ons een duidelijk beeld van hoe de ruimtelijke dynamiek van Oldengaerde zich het afgelopen decennium heeft ontwikkeld. Het is duidelijk geworden dat het landgoed door deelbare erfenissen ruimtelijk gefragmenteerd is geraakt en uiteindelijk zijn grotere landerijen, die inkomsten zouden genereren, heeft verloren. Omdat er geen prominente eigenaar was die actief landerijen terugkocht en er permanent woonde, raakte het landgoed nog verder gefragmenteerd. Nu zien we dat de huidige druk om kosten te genereren voor onderhoud en beheer voor Het Drentse Landschap heeft geresulteerd in een kern met vele functies en dynamiek. Terwijl de buitenste lagen volledig zijn verdwenen, heeft de kern een nieuwe betekenis en waarde gekregen.

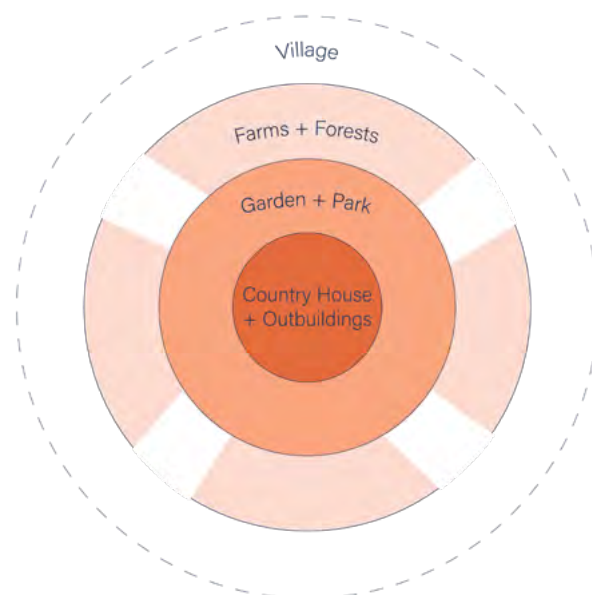
Sociale dynamiek

Op basis van de historische en huidige analyse van de sociale dynamiek van Oldengaerde zijn modellen gemaakt. Figuur 55 toont de sociale dynamiek van Oldengaerde tussen 1924 en 1943. Hoewel Johannes

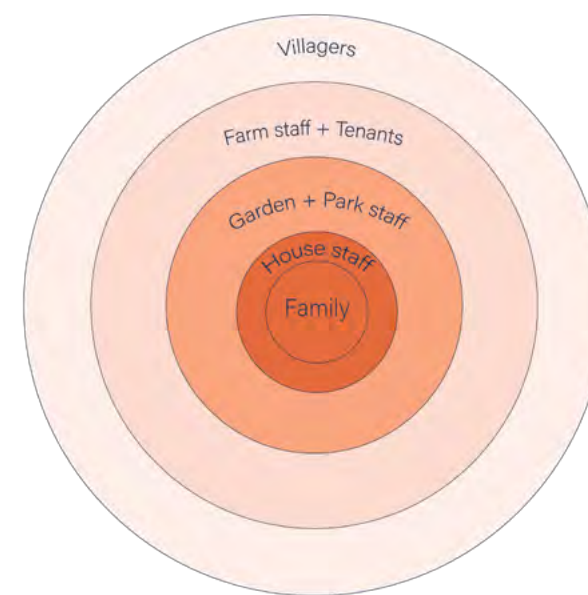

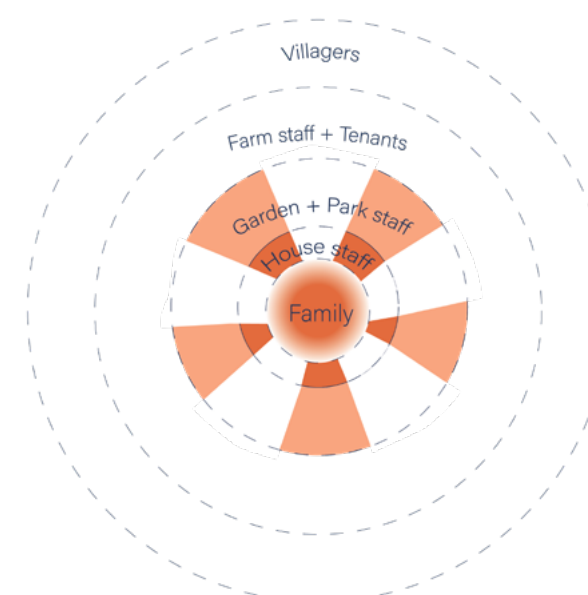
Fig 45 Spatial dynamics of Oldengaerde between 1914-1962

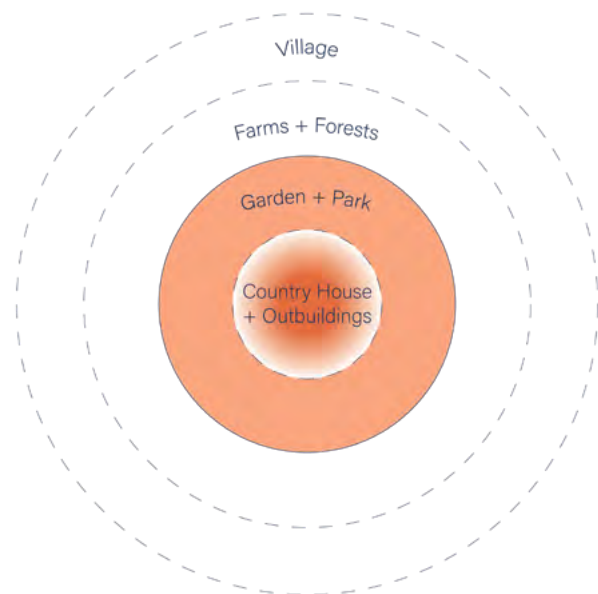
Fig 46 Spatial dynamics of Oldengaerde between 1952-1991

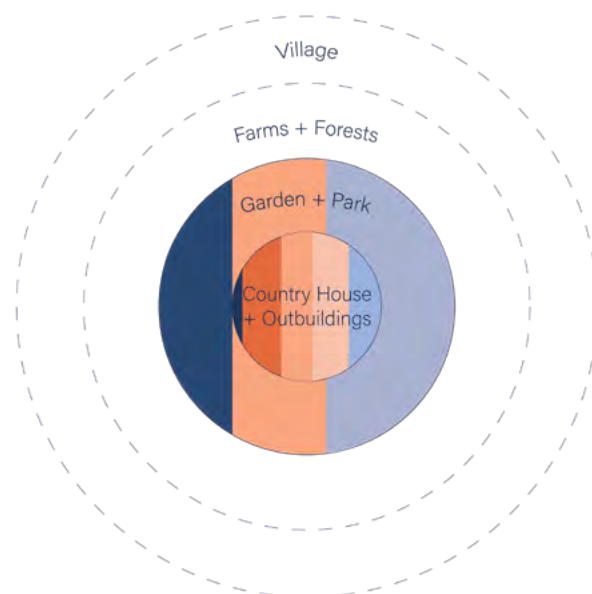
Fig 55 Spatial dynamics of Oldengaerde between 1924-1943

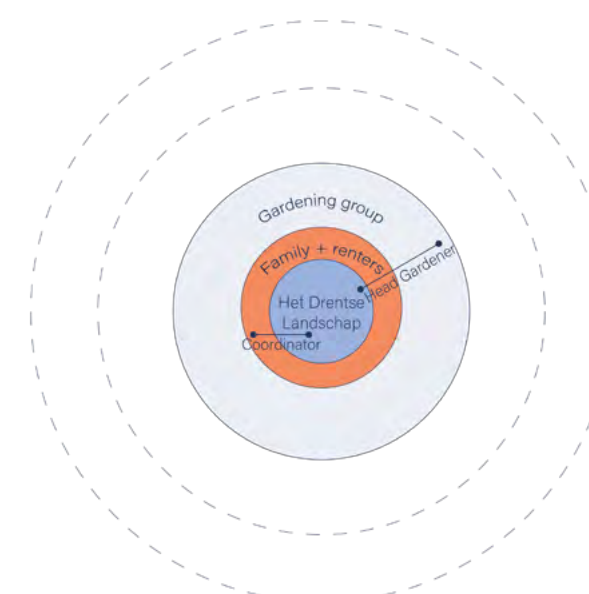
Fig 56 Spatial dynamics of Didengaerde between 1943-1991

Fig 47 Spatial dynamics of Oldengaerde between 1991-2023

Fig 48 Spatial dynamics of Oldengaerde in the present

Fig 57 Social dynamics of Oldengaerde in the present

Govert Oldengaerde al in 1914 had geërfd, nam de familie er pas in 1924 haar intrek. Voor zover uit de analyse kon worden opgemaakt, was er in die periode sprake van een hechte gemeenschap, met de familie als kern. Er was ook een sterke band met de dorpsbewoners, aangezien Johannes Govert burgemeester van Dwingeloo was en zeer betrokken bij het dorpsleven. In deze periode ontbreken sleutelfiguren die als tussenpersoon fungeren tussen de familie en verschillende groepen medewerkers. Voor zover uit het onderzochte materiaal blijkt, werd het landgoed door de familie zelf beheerd.

Wilhelmina hield toezicht op zowel het huis- als het tuinpersoneel, terwijl Johannes Govert contact onderhield met het boerenpersoneel en de pachters. Hoewel het mogelijk is dat er op bepaalde momenten wel sleutelfiguren aanwezig waren, bleek dit niet uit de analyse van het historisch materiaal.

Het tweede model bestrijkt de periode 1943-2023 (zie figuur 56). Het tijdsbestek begint tijdens de Tweede Wereldoorlog, net na de dood van Wilhelmina, een moment dat een scherpe verschuiving in de sociale structuur van het landgoed markeert. De

daaropvolgende oorlogsjaren blijken een periode van instabiliteit te zijn, met meerdere huurders en soldaten die het huis bezetten. Hoewel het leven na de oorlog weer stabiel wordt, keert de hechte gemeenschap van vroeger nooit meer terug. De abrupte verandering in de sociale dynamiek na de dood van Wilhelmina komt tot uiting in de modellen, in tegenstelling tot de meer geleidelijke fragmentatie die in de ruimtelijke modellen te zien is. Na de oorlog deelt de familie Oldengaerde, maar bezoekt het landgoed alleen tijdens vakanties, waardoor er geen permanent personeel voor binnen en buiten

nodig is. Daarnaast werd een groot deel van het onderhoud en beheer door de familie zelf gedaan. Ondertussen verdween de laag van landarbeiders en pachters volledig, toen het landgoed zijn uitgestrekte landerijen verloor. Bovendien raakte de laag van dorpsbewoners volledig losgekoppeld, omdat de familie nu geen sterke banden meer had met het dorp. Het uiteindelijke model toont de huidige sociale dynamiek van Oldengaerde (zie figuur 57). Sinds de renovatie van het landgoed in 2023 is er een nieuwe gemeenschap ontstaan, bestaande uit

huurders, vrijwilligers en bezoekers. Delen van het huis en de bijgebouwen worden verhuurd aan verschillende huurders, waaronder de familie Willinge. Daardoor is de kern veranderd: deze is niet langer gericht op de familie, maar op Het Drentse Landschap, dat eigenaar is van Oldengaerde en toezicht houdt op het landgoed. Binnen Het Drentse Landschap beheren verschillende actoren verschillende aspecten van het landgoed, zoals de coördinatie van de vakantiewoningen, het toezicht op de vergaderruimtes en de communicatie met

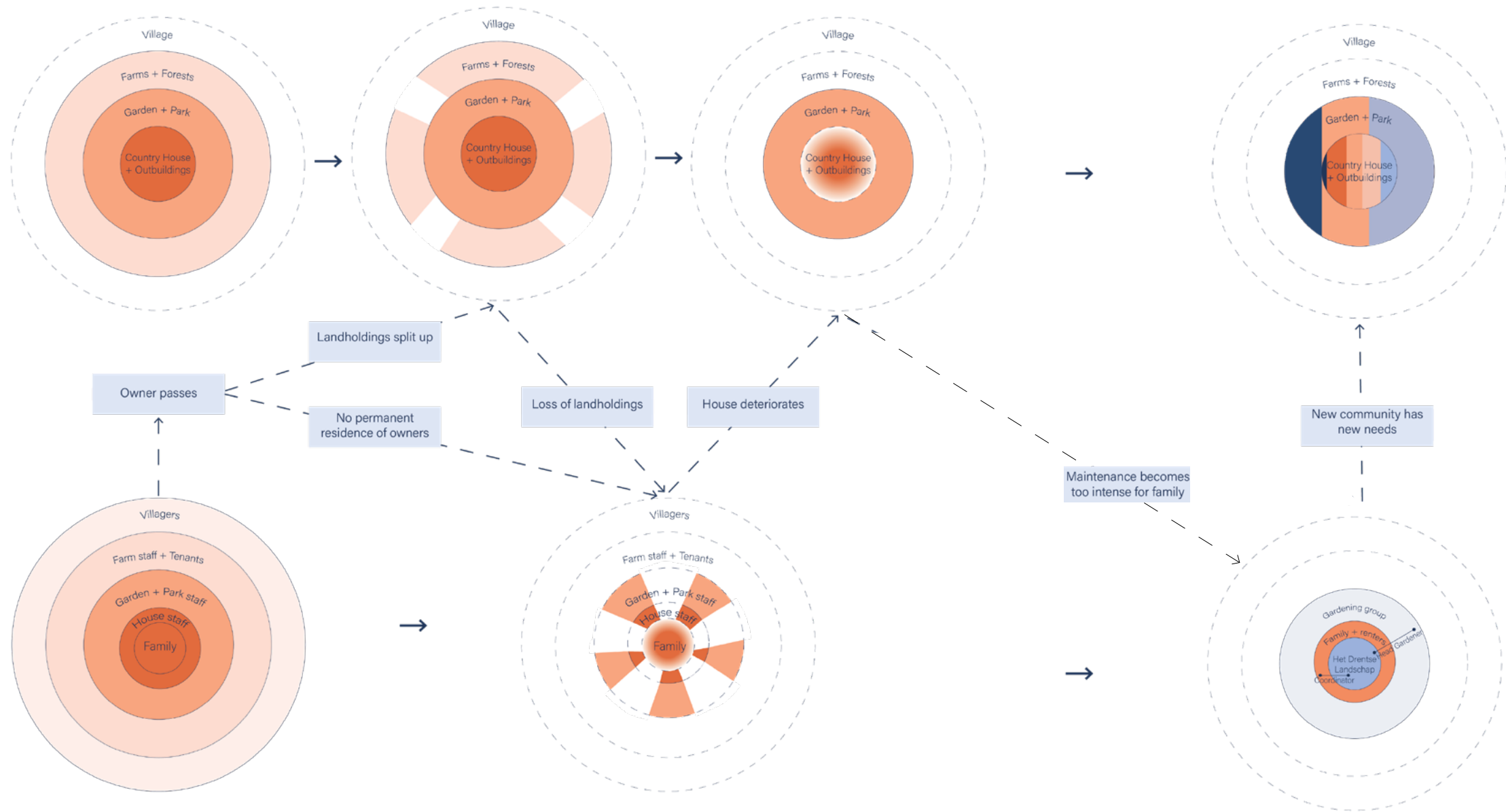
huurders. Ondertussen is de familie verhuisd naar de laag van de huurders. De tuin wordt onderhouden door de tuiniergroep, die voornamelijk bestaat uit vrijwilligers uit omliggende dorpen. Zij vormen een hechte gemeenschap, aangezien veel van de leden al jarenlang wekelijks in de tuinen werken. In tegenstelling tot de eerdere modellen worden in het huidige model wel sleutelfiguren aangewezen: de coördinator, die contact onderhoudt tussen Het Drentse Landschap en de huurders, en de hoofdtuinier, die in dienst is van Het Drentse

Landschap om toezicht te houden op de tuiniergroep en hun activiteiten. De buitenste lagen van dorpsbewoners en boerderijpersoneel blijven echter los staan van de huidige sociale structuur van het landgoed.

Kortom, deze modellen geven een duidelijk beeld van hoe de sociale dynamiek van Oldengaerde in de loop der tijd is geëvolueerd. De gemeenschap op het landgoed nam tussen de eerste twee periodes aanzienlijk af, omdat de afwezigheid van permanente

bewoners door de eigenaren een groot deel van het personeel overbodig maakte. In de loop van de tijd is de gemeenschap verder uitgehold door het verlies van landerijen, waardoor de groep pachters volledig is verdwenen. Door de afwezigheid van de familie zijn ook de banden met het dorp verzwakt. De huidige gemeenschap is volledig veranderd, met nieuwe gebruikers en nieuwe eigenaren. Deze gemeenschap heeft niet de familie als kern, maar Het Drentse Landschap, dat nu een sleutelrol speelt in de gemeenschap en de sociale dynamiek van het landgoed.

Spatial dynamics

Social dynamics

De ruimtelijke en sociale dynamiek van Oldengaerde zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en beïnvloeden elkaar doorheen de geschiedenis, het heden en de toekomst van het landgoed. Uit de analyse van de overlappende historische tijdspannes bleek dat de aanwezigheid van een sterke sociale kern, met het gezin in het verleden en Het Drentse Landschap in het heden, essentieel is voor het behoud van zowel de ruimtelijke als de sociale samenhang. De afwezigheid van deze kern leidde tot fragmentatie, terwijl het herstel ervan hielp om de gemeenschap weer op te bouwen, zij het in volledig nieuwe vormen.

Bovendien blijkt uit de bevindingen dat een verschuiving in de sociale dynamiek een directe invloed heeft op het landschap van het landgoed en het onderhoud ervan. Evenzo bepalen de ruimtelijke indeling en functie van het landgoed wie deel kan uitmaken van de gemeenschap. Het historische verlies van permanente bewoning en omliggende landerijen laat zien hoe sociale en economische factoren zowel het landschap als de gemeenschap kunnen fragmenteren, wat resulteert in de eilandvorming van het landgoed. De recente revitalisering door Het Drentse Landschap laat echter zien hoe een hernieuwde sociale kern kansen kan bieden voor beter beheer, zelfs als er nieuwe uitdagingen ontstaan.

In de verschillende sessies met stakeholders is door participatief ontwerp gekeken naar verschillende toekomstvisies voor Oldengaerde: landgoed als enclave, landgoed als ontmoetingsplaats en landgoed als ensemble.

Het landgoed als enclave

Het alternatief van Landgoed als enclave richt zich op het behoud van het privé-gebruik en historische karakter van Oldengaerde. De kern van het huis en de bijgebouwen en de omringende laag van park en tuin worden behouden als de fysieke en sociale grenzen van het landgoed. Zoals de naam al aangeeft, blijft Oldengaerde grotendeels privé, met de nadruk op een kleine gemeenschap, basisonderhoud en behoud van wat er aanwezig is. Wat de ruimtelijke indeling betreft, blijft het padennetwerk gefragmenteerd, waardoor het gevoel van afzondering en rust rond het landgoed behouden blijft. De toegang voor het publiek is minimaal en de overgangen tussen openbaar en privé worden gekenmerkt door harde grenzen. Het scenario zorgt voor een sterke ruimtelijke en sociale samenhang binnen het landgoed, maar investeert niet in nieuwe externe relaties. Het is dus geen model van stagnatie. Het respecteert veeleer het bestaande erfgoed en richt zich op een sterke maar kleine gemeenschap.

Het landgoed als ontmoetingsplaats

Landgoed als ontmoetingsplaats richt zich op het iets verder uitbreiden van de gemeenschap van Oldengaerde. Dit scenario onderzoekt hoe Oldengaerde op een meer betekenisvolle manier kan omgaan met zijn directe omgeving. Het brengt een evenwicht tot stand tussen behoud en selectieve openheid. Door nabije burens en nieuwe vrijwilligers uit te nodigen, kan de gemeenschap iets groter worden, waardoor de relatie met het omringende landschap wordt versterkt. Bezoekers kunnen de randen van het landgoed bezoeken via onderling verbonden paden, waardoor passieve en incidentele actieve betrokkenheid mogelijk wordt naarmate er enkele kleinschalige activiteiten worden geïntroduceerd. Het onderhoud is gemiddeld, waardoor zowel behoud als incidentele vernieuwing in de vorm van paden en nieuwe tuinactiviteiten mogelijk is. De identiteit van Oldengaerde als rustige erfgoedsite blijft behouden, maar krijgt nu een nieuwe rol als lokale ontmoetingsplaats aan de randen.

Het landgoed als ensemble

Het alternatief van landgoed als ensemble hanteert een meer transformatieve benadering, waarbij Oldengaerde opnieuw wordt opgezet als een sociaal en ruimtelijk ensemble, geïntegreerd in het bredere culturele, sociale en recreatieve netwerk (zie figuur 66). De gemeenschap wordt uitgebreid naar het dorp en naar regionale bezoekers. Er wordt gezorgd voor een grotere betrokkenheid van de gemeenschap door de introductie van praktische, sociale, culturele en educatieve

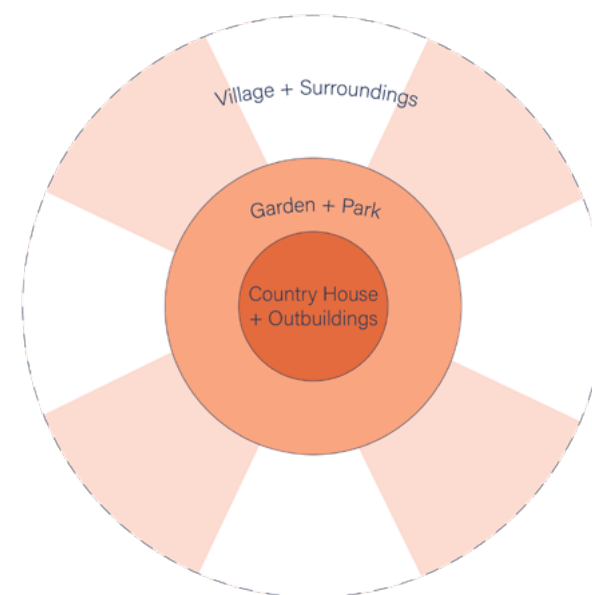

Fig 91 Spabal dynamics of Oldengaerde in the future

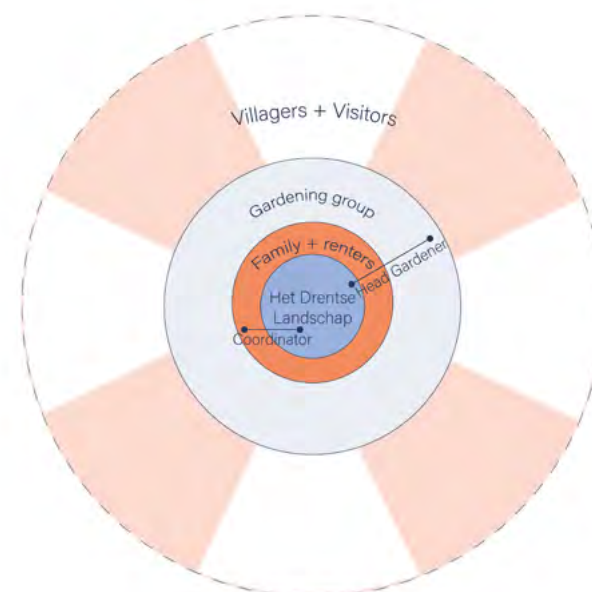

Fig 92 Social dynamics of Oldengaerde in the future

activiteiten. De openbare toegang wordt uitgebreid naar grotere delen van het landgoed en het landgoed wordt geïntegreerd in het grotere netwerk van routes. Er wordt meer vernieuwing van de tuin en het park doorgevoerd, waardoor het onderhoud naar een hoger niveau wordt getild, wat de behoefte aan een grotere tuiniergroep creëert. In plaats van de fysieke grondbezittingen uit te breiden, groeit het landgoed door sociale integratie en herdefinieert het zichzelf als een gelaagd ensemble binnen de regio.

Ontwerpen voor de toekomst

De mogelijke toekomstige ruimtelijke en sociale dynamiek van Oldengaerde wordt weergegeven in de schema's (fig. 91 & 92). Tijdens verschillende sessies met belanghebbenden werd getest welke vorm de toekomstige ruimtelijke en sociale modellen voor Oldengaerde zouden moeten aannemen. Deze modellen zijn een interpretatie van wat uit die sessies kon worden geconcludeerd, maar ze zijn niet de enige manier waarop de gemeenschap en de ruimtelijke indeling in de toekomst vorm zouden moeten krijgen. Zoals eerder vermeld, zijn landgoederen dynamische entiteiten en daarom voortdurend in beweging. Het creëren van een vastomlijnd model voor Oldengaerde is daarom niet realistisch en ook niet gewenst.

Uit sessie twee kon worden geconcludeerd dat er een voorkeur bestond voor het behoud van de ruimtelijke kern van Oldengaerde, maar ook voor het bereiken van de omgeving. Uit de verschillende sessies bleek ook dat er behoefte was aan een beperkte sociale band met de dorpsbewoners en bezoekers. Het ontwerp toonde verschillende manieren om het landgoed meer openbaar te maken, maar met gelaagde toegang en behoud van de rustige, besloten kern. De interactie tussen verschillende groepen wordt vergroot en de besloten ruimte wordt verbeterd om de bewoners een meer betekenisvolle ervaring te bieden en het karakter van schoonheid en bruikbaarheid in de tuin te herintegreren.

Dit onderzoek brengt de onderlinge verbondenheid tussen het ruimtelijke en het sociale aan het licht

en toont aan dat het ene niet zonder het andere kan worden bereikt. Verder wordt bevestigd dat samenwerking met bewoners, vrijwilligers en eigenaren via participatieve ontwerpssessies een waardevolle methode is om kernpunten en waarden bloot te leggen en gezamenlijk tot oplossingen te komen en common ground te vinden. Het uiteindelijke ontwerp is geen radicale heruitvinding van het landgoed, maar eerder een subtiel en responsief ontwerp dat voortbouwt op de sterke punten van het landgoed en tegelijkertijd tegemoetkomt aan de huidige en toekomstige behoeften. Op een breder niveau draagt dit onderzoek bij aan de voortdurende discussie over erfgoedbehoud en ontwerp. Het benadrukt dat erfgoedsites als landgoederen geen statische overblijfselen zijn, maar levende ecosystemen gevormd door generaties van menselijke interactie. De sleutel tot het creëren van zinvolle plannen voor landgoederen ligt in het beschouwen van dit levende, gelaagde systeem als de drijvende kracht achter deze plaatsen, en in het mogelijk maken van een gedetailleerde blik op de verschillende lagen door de tijd heen.

De inzichten zijn vooral relevant voor ontwerpers, beleidsmakers en stichtingen die een evenwicht zoeken tussen behoud en adaptief, in de gemeenschap geworteld herontwerp. Het gaat niet om het kopiëren van het ontwerp, maar om het kopiëren van de methode om contextuele kennis te lezen, te luisteren en te vertalen naar een toekomstgericht ontwerp.

Kortom, het behouden en versterken van de ruimtelijke en sociale samenhang in landgoederen vereist meer dan onderhoud, renovatie en herontwerp: het vereist begrip. Begrip voor de mensen die de plek hebben gevormd en zullen blijven vormen, voor de verschillende sociale, politieke en ecologische krachten waarmee de plek te maken heeft gehad en voor de toekomstige doelen die de plek zal dienen. Door zorgvuldig, samenwerkend en contextgevoelig te ontwerpen kunnen landgoederen niet alleen intact blijven, maar ook relevant, betekenisvol en levendig voor de komende generaties.

4 De Toneelvereniging Diever als cultuurgemeenschap

het onderzoek van Gerard Rooijakkers

Het Shakespeare Theater werd in 1946 opgericht door huisarts Dirk Broekema en bracht dorpsgenoten bij elkaar vanuit de behoefte aan schoonheid, positiviteit en samenzijn. Op een open plek in het bos kwam men bij elkaar. 'Ondanks dat het er in de beginjaren van het theater primitief aan toeging, waren we gelukkig. We werkten met een klein groepje mensen aan iets moois en konden op die manier de oorlog achter ons laten,' herinnerde zich een van de acteurs van het eerste uur. In de loop der jaren groeide de vereniging, verdiepte de interpretatie van het repertoire en ontstonden steeds professionelere gebouwen en podia voor een groeiend publiek. Iets doen ze daar in Diever goed, dat is wel duidelijk. Maar hoe en wat precies, en waarom daar. Is dat elders wel reproduceerbaar?

Gewone mensen doen iets bijzonders

Het Shakespeare Theater is van grote betekenis voor Diever en wijde omgeving, niet alleen voor de vrijwilligers (zo'n 200 mensen zijn direct betrokken), maar ook voor de ruim 20.000 bezoekers die jaarlijks naar een voorstelling komen. Al bijna tachtig jaar vormt het Shakespeare Theater onafgebroken een vaste culturele en maatschappelijke waarde. Dergelijke openluchttheaters bestaan evenwel ook elders in heel Nederland. Dat is op zich dus eigenlijk wel gewoon. Wat maakt de Dieverse Toneelvereniging nu zo speciaal? Kort gezegd doordat gewone mensen iets bijzonders doen. Dit lijkt een triviale open deur, maar meestal betreft het juist bijzondere mensen die iets gewoons doen. Het gaat dan bijvoorbeeld om professionals die zich 'verlagen' tot het amateurtoneel. In Diever is veeleer sprake van 'verheffen', niet zozeer van het individu, maar van de groep als geheel. Zij stijgen als het ware bij het voorbereiden en uitvoeren van de voorstelling boven zichzelf uit, inclusief de professionals die als vakkundige kaders aan de organisatiedivisies (kostuum, grime, licht en geluid, regie) zijn toegevoegd.

Een analysekader met participatieve ongerijmdheden

Het concept van culturele ecosystemen levert bij de analyse van deze cultuurgemeenschap interessante inzichten op, niet alleen bij wijze van een inzichtelijke cultuurdiagnose, maar vooral

ook ter verklaring wat hier nou precies gebeurt. Aan de hand van criteria als adaptatie, diversiteit, veerkracht, robuustheid en onzekerheidsvaardigheid lichten we de organisatie door. Dat doen we vanuit het ontwikkelingsperspectief van de culturele biografie, waarbij we de perceptie van de actoren als uitgangspunt nemen. Dat wil in gewone-mensen-taal zeggen dat we, behalve een enquête, participierend onderzoek hebben gedaan door middel van zeven diepte-interviews met in totaal zestien personen uit alle geledingen van de vereniging. Uit deze gesprekken kwamen een negental schijnbare tegenstellingen naar voren. Deze paradoxen zijn, naast de ecosysteem-criteria, leidend voor de hier geboden reflecties.

Belangrijk is dat deze ongerijmdheden, hoe toepasselijk gezien het literaire Shakespeariaanse repertoire, met de betrokkenen zijn doorgenomen. De interviews bestonden grotendeels uit open vragen. Doorgaans werd de checklist met onderwerpen die we achter de hand hadden op een natuurlijke, narratieve wijze wel ingevuld. De hieronder uitgewerkte paradoxen zijn, op basis van de verhalen, tijdens de gesprekken gaandeweg geformuleerd en getoetst. Het 'vershoven perspectief' van de paradox doorbrak het inherent hermetische karakter van de standaard vertogen en zorgde voor productieve uitwisselingen en participaties met de 'respondenten', die aldus veel meer waren dan dat.

vaak denken we wat dat betreft erg lineair, alsof het verloop der dingen iets vanzelfsprekends zou zijn.

Culturele intermediairs

Het ontstaan en de principiële keuze voor het repertoire van Shakespeare (volgens Broekema hadden zijn stukken weinig of geen decor nodig en volstonden bosschages) blijft, zo bleek ook wel uit de interviews, belangrijk voor de identiteit van de vereniging. De anekdotiek van de beginperiode krijgt meer reliëf als we kijken naar populaties in het toenmalige ecosysteem, en met name de cruciale systeemdiensten die er verricht werden tussen verschillende domeinen in ogenschouw nemen. De dorpsdokter is, samen met de dominee en de meester ('hoofd ener school') op lokaal niveau een culturele tussenpersoon bij uitstek.

Zo'n intermediair beweegt zich in verschillende werelden: tussen het dorp en de wijdere wereld, tussen bewoners en autoriteiten, tussen de wereld van de hoge elitecultuur en de lage volkscultuur, tussen kennis en praktijk. Kortom, de tussenpersoon is een bemiddelaar die makelt tussen de systeemwereld met regels en procedures en de leefwereld van gewone mensen. Als zo'n talentvolle culturele makelaar dan een initiatief neemt zoals Broekema deed, brengt hij werelden en populaties bij elkaar die op het eerste gezicht onverenigbaar lijken. Want hoe vanzelfsprekend het nu voor de meeste mensen in Drenthe klinkt dat er in Diever sinds jaar en dag een Shakespeare-theater bestaat, uiteindelijk is dat toch zeer uitzonderlijk en eigenaardig.

Verder dan deze constatering komt de verklaring doorgaans niet, het is nu eenmaal zo gegaan. Heel organisch. Dat woord kwam regelmatig terug, alsof er geen bewust beleid, laat staan een lange-termijn politiek, aan ten grondslag heeft gelegen. Behalve in verhalen vertellen zijn ze in Diever goed in het spelen met illusies, een van de kernwaarden van toneel. Broekema zelf wist van meet af aan de plaatselijke circle of influence te vergroten door vertegenwoordigers van andere werelden en populaties aan zich te binden. Meteen

al in 1946 betuigt Commissaris van de Koningin baron De Vos van Steenwijk zijn adhesie en dringt aan op jaarlijkse herhaling. Lang verhaal kort: in 2005 woont koningin Beatrix voor het eerst een voorstelling bij. Hoge belangstelling die lang niet elke amateur-toneelvereniging ten beurt valt. Een succes dat niet bewust te organiseren valt, en nog minder elders reproduceerbaar lijkt. Wat is dan toch die genius loci in het organische ecosysteem met succesvolle culturele bemiddelaars en systeemdiensten daar?

Continuïteit én verandering

Een van de sleutels tot succes is hier de wisselwerking tussen continuïteit en verandering. Wat we als samenleving in bestuurlijk Nederland steeds minder goed voor elkaar krijgen is doen en denken op de lange termijn. Met beleidsperiodes van vier jaar en telkens nieuwe plannen raakt de horizon, die slechts met een lange adem te bereiken is, steeds verder uit zicht. Laat staan dat je overcapaciteit hebt om onverwachte kansen te benutten en bedreigen te pareren.

Cultuur is nooit vanzelfsprekend, hoewel het daar alle schijn van heeft. Het is altijd mensenwerk. Datzelfde geldt voor continuïteit. Dat wat blijft kan organisch groeien, maar vereist voortdurende aandacht en inspanning ter reproductie van de ene op de andere generatie. Vooral wanneer onvoorziene zaken de toneelvereniging overkomen. De plotselinge dood van dokter Dirk Broekema in 1979 vormt zo'n beslissend moment. Voor de buitenstaander die de wordingsgeschiedenis in retrospectief overziet had dit een logisch einde kunnen betekenen van Shakespeare in Diever, toch een soort anomalie in Drenthe van een dorpsdokter met qua

“Ziedaar de mens met zijn instincten en drijfveren, op zoek naar het goede en wegzakkend in de beerput van het kwaad.”

Wil ter Horst-Rep, regisseur van 1979 tot 1999 in 2006

To be or not | PAR SERGIO AQUINO

Het biografisch perspectief: systeemdiensten en continuïteit

De geschiedenis van de Toneelvereniging Diever is uitgebreid beschreven in een kloek jubileumboek

bij gelegenheid van het zestigjarig bestaan in 2006. Hier is het niet de bedoeling de historie van de laatste twintig jaar daar aan toe te voegen. Een culturele biografie is dan ook niet een dichterlijk synoniem voor simpelweg een geschiedenis. Het is een levensverhaal, dat bestaat in vele varianten en vanuit meerdere perspectieven; zoals ook een curriculum vitae bestaat uit verschillende versies voor uiteenlopende contexten. Het is eerst en vooral een narratieve constructie, een verhaal. En in verhalen vertellen zijn ze goed, daar in Diever. In de officiële versie van het ontstaansverhaal, toch een soort oorsprongsmythe die voor elke organisatie van belang is, is dokter Dirk Broekema alom aanwezig. En terecht, zonder hem geen Shakespeare-theater, maar hij is als *founding father* niet degene die de continuïteit van tachtig jaar toneelvereniging heeft bewerkstelligd. Heel

repertoirekeuze op het eerste gezicht toch een elitaire hobby.

Momenten van discontinuïteit zijn ware stress-testen in een cultureel ecosysteem. Vandaar dat ze veel zeggen over veerkracht en robuustheid. Het wegvallen van animator Broekema werd in 1979 heel harmonieus gecompenseerd door Wil ter Horst-Rep, met een professionele achtergrond in de theaterwereld, uit buurdorp Dwingeloo. Zij was al langer betrokken en tilde het spel van de vereniging naar een hoger plan. Er werd voor het eerst gewerkt aan ademhaling, concentratie en ontspanning, stemtraining en samenspel. Zij blijft twintig jaar lang, tot en met het seizoen 1999, de regie voeren waarbij zij in het repetitieproces niet schroomt om voortdurend aanpassingen en veranderingen aan te brengen. De wereld van doen alsof vergt veel oefening.

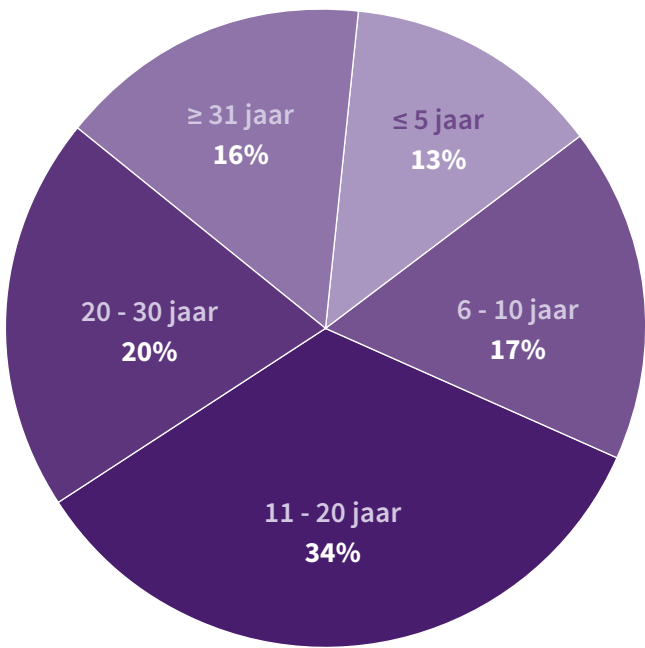
Ze wordt in 2000 opgevolgd door Jack Nieborg uit Groningen. Een professionele regisseur die een eigenzinnig stempel zal zetten op de uitvoeringspraktijk met zijn vrije bewerkingen van de Shakespeare-stukken. In augustus 2025 werd zijn zilveren jubileum gevierd met als geschenk een rugzak. Er zat verder niets in, gewoon een tas. Geschenken zijn belangrijke

“Wat ik in Diever heel prettig vind is de kracht van de traditie, en dat er niemand is die kan zeggen: dit komt door mij. Iedereen heeft een eigen bescheiden aandeel en dat vind ik een heel veilig en aangenaam gevoel.”

Jack Nieborg, regisseur vanaf 2000

indicatoren in het proces van wederkerigheid tussen groepen, ze hebben met andere woorden een hoge symboolwaarde. Aan een rugzak zijn allerlei connotaties te verbinden, maar Jack had er kennelijk gewoon een nodig, op en neer

Aantal jaren verbonden aan toneelvereniging

bron: enquête Shakespeare-Theater, juni 2025 (N=66)

reizend tussen Groningen en Diever. Onderweg zijn als organisatie. Het belangrijkste signaal was wel gewoonheid, zo min mogelijk onderscheid willen maken, iedereen is gelijkwaardig in zijn of haar rol voor of achter de schermen. Dat klinkt heel idealistisch, zo niet ideologisch, en is diep verankerd in de organisatiecultuur.

Wat opvalt bij de Toneelvereniging Diever zijn de lange verbintenissen, niet alleen van de regisseurs (die een honorarium krijgen) maar ook van de vrijwilligers. Families die van de ene op de andere generatie een rol blijven spelen, nieuwkomers die ooit instapten en nooit meer vertrokken, jongeren die bij het Jeugdtheater zitten, vertrekken uit Diever om later ook weer aan te haken als vrijwilliger of vaste bezoeker. Dat is het dus: continuïteit en verandering als voortdurend mensenwerk in een cultureel ecosysteem dat allerlei invloeden van ‘buitenaf’ ondergaat.

Veerkracht in het culturele ecosysteem

Een stress-test van een geheel andere orde deed zich voor met de Corona-crisis in de jaren 2020-

“Iedere keer weer, er gebeuren nieuwe dingen. Ja, dat vind ik leuk. Het is ook wel logisch dat we dat vinden, want anders zouden we er niet zo lang bij zijn.”

Trees Kerstholt, vanaf 1968 betrokken, thans souffleur

2022 waarin de veerkracht van de Nederlandse samenleving op het uiterste werd beproefd. Na zo’n vijfenzeventig jaar onafgebroken Shakespeare opvoeren kwam er in 2020 een kink in de kabel. Het begon allemaal in maart van dat jaar, en dan zijn de voorbereidingen voor een nieuwe voorstelling al in volle gang. Onzekerheid, totdat het land helemaal op slot ging. De financiële statutaire reserve voorzag in een kalenderjaar zonder inkomsten. Dat bood uitkomst, maar de opheffing van de restricties ging heel geleidelijk en besloeg ook het kalenderjaar 2021 waarin de reserves niet meer voorzagen. Temeer daar

de vaste lasten en contractuele verplichtingen bleven. Hier bleek de grote betekenis van het netwerk van fondsen en overheden dat in geval van nood systeemdiensten kon verrichten en ter overbrugging financieel bijspoor. Ongeveer dan de helft van die bijdragen is later weer vrijwillig terugbetaald uit de inkomsten van het theater. Met de bezoekersaantallen is het uiteindelijk heel erg goed gekomen. Met een voorzichtig herstart van eerst tweehonderd naar vijf en zeshonderd bezoekers, al naar gelang de afstand die in acht moest worden genomen. Uiteindelijk zijn de bezoekcijfers in 2025 aanzienlijk hoger dan voor de Corona-crisis, waarmee het Shakespeare-theater zich landelijk gezien in de culturele sector (zeker in de podiumkunsten) positief onderscheidt.

Heel opmerkelijk is ook het gegeven dat van de om en nabij tweehonderd vrijwilligers niemand als gevolg van Covid-19 is overleden. We moesten er goed op doorvragen, want het werd vooralsnog niet als iets bijzonders gezien. Maar dat is het natuurlijk statistisch gezien wel, zeker gezien het hoog aantal senioren. Een vitale gemeenschap

“Ja, je moet er wel bij passen, maar het is een hele... ongelooflijke,, tolerante groep hoor.”

Coby & Gert-Jan van Muijen, oud-spelers

dus. In veel organisaties was de doorvoering en de naleving van de corona-maatregelen een bron van onrust en conflict. Ook dit was in Diever niet aan de orde: er gaan veel makke schapen in een Drentse schaapskooi, werd opgemerkt. Met een speler die zich niet wilde laten inenten werden goede afspraken gemaakt. “Iedereen schikte zich eigenlijk, ook het publiek, iedereen schikte zich gewoon in de situatie. Uiteindelijk heeft de corona-crisis ons gesterkt en gevormd”, aldus voorzitter Peter Sloot. De organisatie is met andere woorden meer onzekerheidsvaardig geworden.

Diversiteit in het culturele ecosysteem

Een graadmeter voor de kwaliteit van natuurlijke ecosystemen betreft de mate van biodiversiteit. Hoe meer soorten, hoe robuuster de voedselketens en reproductie. Voor culturele ecosystemen geldt hetzelfde. Systemen die weinig diversiteit verdragen zijn kwetsbaar. Denk maar aan kerkgenootschappen die bijvoorbeeld orthodoxie opvatten als een ideologische monocultuur en weinig of geen onderlinge verschillen in opvatting en levenswijze tolereren. De kracht die daaruit op het eerste gezicht voortvloeit is schone schijn. Existentiële stress-testen daargelaten, zet de rommeligheid van het dagelijks leven deze systemen voortdurend onder druk. De aanwezigheid van homogene populaties heeft zeker voordelen, maar is uiteindelijk niet robuust.

Het Centraal Planbureau rapporteert in oktober 2025 dat het nagestreefde diversiteitsbeleid in organisaties voor problemen zorgt. Het aantal conflicten en gevoelens van achterstelling zijn er groter dan in homogeen samengestelde arbeidspopulaties. Deze bevinding kan gemakkelijk opgevat worden als een argument om diversiteitsbeleid af te schaffen, in lijn met de anti-woke-beweging van de huidige Amerikaanse overheid. Maar wat het CPB in feite zegt is dat diversiteitsbeleid zonder verandering van de interne bedrijfscultuur averechts werkt. De spanningen en conflicten die onvermijdelijk uit een bepaalde mate van diversiteit in de populatie voortvloeien, dienen in de organisatiecultuur serieus genomen te worden. Ze kunnen met andere woorden worden benut om het ecosysteem veerkrachtiger en robuuster te maken.

Reductie van diversiteit is een aantasting van meerstemmigheid. Maar diversiteit gaat niet alleen over etnische achtergrond en culturele opvattingen. Het betreft ook de leeftijdsopbouw in generaties, de sociale en professionele achtergrond en niet in de laatste plaats gender-verhoudingen. In Diever speelt confessionaliteit zeker een rol. Niet

“Nooit het idee van, o-jee, het komt niet goed. We denken wel eens van, jongen, er moet nog een heleboel gebeuren. Maar ook wel in het vertrouwen dat het straks toch ook weer een hele mooie voorstelling gaat worden. Dat er uit die tijdelijke chaos iets moois gaat groeien.”

Eke Born, Friezin die in Groningen woont en in Drenthe speelt

binnen de vereniging zelf, integendeel, maar wel binnen de lokale samenleving en een deel van het publiek dat de voorstellingen bezoekt. Voor zwaar gereformeerde gelovigen vormt toneel van oudsher een spel van de duivel. Zij behoren traditioneel tot het ecosysteem van Diever, maar vormen geen dragende gemeenschap voor de toneelvereniging. De PKN-gelovigen daarentegen zijn breed vertegenwoordigd in zowel leden als bezoekers. Eigenlijk is het geen issue, behalve wanneer tijdens voorstellingen de werkelijkheid van de opvattingen het wint van de illusie van het toneel. Zoals bij twee kussende mannen of vrouwen (nota bene: in Shakespeare’s tijd werden vrouwenrollen door mannen gespeeld). In ons onderzoek maakten we mee dat een paar bezoekers tijdens een voorstelling na zo’n scène opstapten. Ze stonden stilletjes, maar abrupt uit de rij op en vertrokken. Maar alles ging gewoon door, er viel geen kwaad woord, het publiek herschikte zich en op het toneel werd zonder onderbreking gewoon doorgespeeld.

Je zou zo’n potentieel aanstootgevende passage eruit kunnen halen, maar daar is voor regisseur en bestuur geen sprake van. De vrijheid om op het toneel een wereld van illusies te scheppen staat iedereen vrij om daar naar eigen inzicht mee om te gaan. De Toneelvereniging Diever staat een grote mate van diversiteit toe. Ook binnen de eigen gelederen is niet iedereen altijd even enthousiast over sommige passages. Maar die worden, los van

persoonlijke voorkeuren, geaccepteerd als artistieke vrijheid. Sterker nog, regisseur Jack Nieborg stelt dat toneel bestaat bij de gratie van het conflict. Een botsing van belangen, gepaard gaande met uitingen van emoties. Als het ‘doen alsof’ op het toneel geen gevoelens opwekt is er iets mis: immers niet de acteur moet huilen, maar de toeschouwer!

Adaptatie in het culturele ecosysteem

Soorten die zich niet aanpassen, sterven uit. Vrij ongenueanceerd naar de evolutiebioloog Darwin, die daarbij de veel geciteerde notie hanteerde van survival of the fittest. Maar met de, helaas tamelijk courante, eenzijdige interpretatie van Darwin doen we zijn gedachtengoed onrecht aan. Het gaat niet, en zeker niet alleen, om competitie en het recht van de sterkste. In het liberale sociaal-Darwinisme gaat het om zelfredzaamheid, scoren, uitblinken en aan de top staan. Ongelijkheid kortom als teken van succes. Vertaald naar het cultuur- en wetenschapsbeleid

“Er wordt hier vijftig keer geoeftend op het openen van een deur. Omdat dat precies op het goede moment moet gebeuren. Nou, de gemiddelde amateur denkt allang van ik ga naar de verjaardag van Paul of Truus. Maar wij staan hier de hele avond in de regen een deur vijftig keer open en dicht te doen omdat zo precies in de timing de koningin zogenaamd met haar hoofd tegen de deur loopt. Terwijl dat natuurlijk de binnenkant van mijn hand is. Dat is de illusie die de kern is van wat je doet. En illusie is super ingewikkeld om dat goed te doen.”

Eke Born, Friezin die in Groningen woont en in Drenthe speelt

heeft dit geresulteerd in een enorme fixatie op excelleren. Onderlinge concurrentie is gezond, de zwaksten vallen af, de fitsten overleven en stellen de norm. Dit heeft geresulteerd in competitieve organisatieculturen met uitwassen binnen het systeem met publicatiefabrieken van wetenschappers of een culturele overproductie die veelal gepaard gaat met een angstcultuur op de werkvloer. Met excellentie op zich is niets mis, mits de top ook wordt gedragen door een stevige berg met humus voor talentontwikkeling en brede participatie waarbij het niet alleen gaat om deelnemen, maar vooral ook om het met zeggenschap deelhebben. Dan is het belangrijk om te weten dat Darwin net zo goed heeft gewezen op de evolutionaire voordelen van samenwerking en interactie. Primatoloog Frans de Waal benadrukte het belang van het vormen van coalities en goed samenwerken om te overleven. Populaties die samenwerken en verzoenen staan sterker dan groepen die zich op leven en dood over elkaars rug bevechten. Wil je duurzaam excelleren dan ontstaat die top vooral wanneer je samenwerking faciliteert in plaats van concurrentie. Daarbij komt, heel essentieel, dat samenwerkende organismen veel adaptiever zijn dan solisten. Uit de veelheid aan handelingsrepertoires worden juist die scenario's ontwikkeld en gekozen die in de praktijk werken. Dat is een praktijk van delen in plaats van bezitten, van beheren in plaats van verteren, van risicobeheersing in plaats van maximalisatie.

Het zijn inzichten die volstrekt van toepassing zijn op een ecosysteem als Diever met het Shakespeare-theater als biotoop. De kracht van samenwerken op basis van gelijkwaardigheid, dat nog iets anders is dan gelijkheid. Het aanpassingsvermogen om in te spelen op onvoorziene omstandigheden zoals de Corona-crisis. Adaptief is het theater ook in de verregaande aanpassingen van de theaterstukken. Daarin wordt veel meer vrijheid genomen dan bijvoorbeeld in Stratford on Avon, de geboorteplaats van Shakespeare, waar de teksten zelf heilig zijn in de uitvoeringspraktijk. Geen enkele competitie in dat opzicht, maar uitwisseling. En als het gaat om excelleren, dan is dat vooral gelegen in het streven naar professionaliteit, dat niet in een steriel perfectionisme mag uitmonden. Er gebeurt altijd wel

iets waarop je moet inspelen, in de techniek, in het publiek, bij je tegenspeler. Henk Rijke, een van de vaste spelers, spreidt de vingers van zijn hand. Elke vinger staat voor een element uit de voorstelling. Licht, geluid, kleding, spelers, bewerking, noem het allemaal maar op. Als je in staat bent om dat allemaal op een hoog niveau te krijgen en dat ook nog als een hand met elkaar te laten samenwerken, dan ontstaat er een soort van professionele paraplu die zich aan het eind van zo'n voorstelling ontlaadt in een oceanische ervaring. "Dat voel je, en daar doe je het voor." Het Shakespeare-theater is de enige amateur-toneelvereniging die stevast landelijk wordt gerecenseerd.

Het Shakespeare-theater in productieve paradoxen

Schijnbare tegenstellingen, we vinden ze in het dagelijks leven maar lastig en proberen ze meestal op te lossen door te kiezen voor het een of ander. In het beste geval willen we de uitersten met elkaar verzoenen. Maar je kunt paradoxen ook beschouwen als een gouden appeltje dat van de boom valt, het met verwondering oprapen en opwrijven totdat het gaat glanzen. Want juist de op het eerste gezicht tegenstrijdige zaken vertegenwoordigen veel waarden die in een dynamische relatie tot elkaar staan. In een wereld vol marketing is die meerduidigheid niet altijd gewenst. Ze is ambigu, meerkoppig en onttrekt zich aan veilige kaders. Maar wie met de paradoxen durft te spelen – en wie zou dat beter kunnen dan de spelers van het Shakespeare-theater – presenteert de werkelijkheid vanuit meerdere perspectieven. Dat sluit goed aan bij het streven naar meerstemmigheid en diversiteit, toont lenigheid en aanpassingsvermogen.

Uiteraard zijn er ook situaties die wrijving, spanning of conflict opleveren. Wat te doen met die vrijwilliger die zichzelf groter dan de groep beschouwt? Het verschil van inzicht rond de inhoudelijke koers werd in het begin van dit millennium heel fundamenteel opgelost door professionele externe coaching in te roepen. Het bestuur stelt daar tot op de dag van vandaag profijt van te hebben. Een lerende organisatie, die uiteindelijk ook in hoge mate zelfregulerend blijkt te zijn: grote ego's passen zich aan of vertrekken.

De paradox van samenwerking en excellentie

Dus niet de kracht van het collectief versus de individuele ambitie, maar de kracht van het collectief wordt bevorderd door de creativiteit van het individu. Uitblinken door niet competitief te concurreren maar effectief samen te werken. Faal- en frictiekosten worden hierdoor sterk gereduceerd.

“Als er iets misgaat bij de voorstelling, is Jack degene die het eerste en het hardste lacht. Je hoeft ook bang te zijn dat je iets fout doet.”

Anne-Peter van Muijen, tweede generatie speler

De paradox van structuur en spel

De voorbereiding van voorstellingen verloopt parallel met de natuur: van bewerking in de winter, repetities in het voorjaar en praktische uitvoering in de zomer. Het is een organisch proces met een vaste structuur. Iedereen weet wat hij of zij moet doen. Daarnaast zijn deze kaders niet dwingend, er is ook sprake van rommeligheid en improvisatie in het ecosysteem. Er wordt op het toneel en in de gastvrijheid gespeeld met het publiek, dat grote vrijheid wordt gelaten en zelfs tijdens de voorstelling meegebrachte consumpties mag nuttigen.

“Ik zeg deze zin nu wat harder en dan daarna weer wat zachter. Of doe het licht een keer wat later of wat eerder aan. Je kunt er heel veel mee spelen. Jij speelt daar ook echt mee. Dat ook de acteurs echt het gevoel krijgen dat jij met hen mee beweegt. En dat het ook elke keer weer anders is. Die ruimte heb je ook echt.”

Max Schoenmaker, twintiger, licht & geluid

De paradox van amateurvereniging en professioneel bedrijf

In Diever werken betaalde professionals samen met vrijwillige amateurs, de werktijd van de een is vrije tijd voor de ander. De speelagenda doet niet onder voor een professioneel gezelschap, evenals de accommodatie en ontvangst. "Maar als het een bedrijf wordt, houden we er meteen mee op."

“Het omgaan met elkaar is natuurlijk een van de allerbelangrijkste dingen waar we ook veel aandacht aan geven. Misschien niet altijd genoeg hoor, want we blijven natuurlijk wel gericht op het spel. We zijn geen gezelligheidsorganisatie. Het kan gezelliger.”

Ineke Bron, oud-speler, thans souffleur

De paradox van hoge en lage cultuur

Er wordt op hoog niveau gespeeld met een repertoire dat absoluut tot de internationale elitecultuur behoort. Er wordt daarentegen een tevens publiek bereikt dat nooit naar een Shakespeare-voorstelling elders zou gaan, en zelfs nooit een theater bezoekt. Brede participatie in de vorm van deelnemen door het publiek en van deelhebben door de leden.

“Ik heb wel altijd proberen te cultiveren dat wij dat Gallische dorpje zijn dat vecht tegen de gevestigde orde. Dus het feit dat wij anders zijn dan al die professionele gezelschappen versterk ik liever dan dat ik op ze wil lijken.”

Jack Nieborg, regisseur vanaf 2000

De paradox van gevestigden en buitenstaanders

Een zekere ‘allochtonocratie’ is van oudsher aanwezig; de keuze voor het repertoire van Shakespeare werd in 1946 aangereikt door een buitenstaander als Elly ter Laan-Vladimiroff.

“Als er een bestuursfunctie te verdelen valt zeggen de meeste Drenten eerst als ze gevraagd worden: ach... Maar de volgende, die van buiten komt zegt: Ja! Dan wordt dikwijls gezegd: die mensen staan ook direct met de neus vooraan. De Drent vergeet dan dat hij het zelf veroorzaakt.”

Jans Tabak, speler in 2006

Culturele bemiddelaars als de huisarts, de schoolmeester en de dominee waren cruciaal. Het theater vertegenwoordigt met tachtig jaar een gevestigde waarde. De toneelvereniging is eigenaar van het terrein. Aanwonenden ervaren soms ook overlast met verkeer, parkeren en geluid. Het theater levert systeemdiensten met een enorme impact voor het dorp en de regio inzake bestedingen en naamsbekendheid.

De paradox van lokaal en globaal

De circle of influence werd van meet af aan vergroot door intermediairs met een netwerk. Voor het amateurtoneel wordt Diever beschouwd als place to be, spelers en publiek betreden op het terrein een andere wereld, die zich met illusie verhoudt tot de werkelijkheid. Het theater kan nergens anders dan in Diever (be)staan. Het repertoire verbindt Diever wereldwijd met uitvoeringspraktijken.

“Je noemt Stratford. Dat is voor mij wel de frisheid van aan de ene kant de heel traditionele teksten van Shakespeare, in combinatie met een compleet nieuwe enscenering.”

Jack Nieborg, regisseur vanaf 2000

De paradox van gewone mensen die iets bijzonders doen

Het Shakespeare-theater lijkt wel een natuurverschijnsel, iets vanzelfsprekends voor de inwoners. Dat is het natuurlijk niet. Buitenstaanders verbazen zich hogelijk over wat hier jaar in, jaar uit, gebeurt. Het is een onwaarschijnlijk positief verhaal, waar ook bij nadere inspectie in ons onderzoek geen verborgen gebreken naar boven kwamen. Doorgaans zijn het bijzondere mensen die op z’n tijd iets bijzonders doen, hier is dat omgekeerd. Wie zich groter acht dan de groep valt erbuiten.

“Ik heb twee en een half uur met mijn bek open gezeten van wat gebeurt hier allemaal. En vanaf dat moment ben ik acht jaar lang de productieleider hier aan het stalken geweest. Of ze niet een keer iemand nodig hadden. ‘Het is leuk dat je enthousiast bent’, ik heb de mailtjes nog, ‘maar we hebben helaas niemand nodig’. Tot in 2022 de oproep kwam.”

Henk Rijke, speler die telkens 2 uur reist

De paradox van generositeit en schaarste

Meer mensen willen meedoen dan er plaats is. Dat geldt voor zowel spelers (wachlijsten) als publiek (steevast uitverkocht, extra voorstellingen). Dit staat in schril contrast tot veel andere verenigingen die voortdurend op zoek zijn naar vrijwilligers. De jeugdtoneelgroepen zijn met 80 leden van 8 tot 18 jaar volgeboekt. Schaarste is hier, anders dan in de economie, geen prijsmechanisme. In ecosystemen draait het niet om schaarste, maar om genereuze overvloed; de cultuur valt hier bij wijze van common good als rijp fruit van de bomen.

“Ik denk dat we hier ook te maken hebben met een groot cultureel gebeuren in het Drentse land. En dat we dat ook best voelen als een verantwoordelijkheid. En met die verantwoordelijkheid... Ja, dan moet je de goede dingen doen.”

Berend Vrielink, speler en penningmeester

De paradox van illusie en werkelijkheid

Dit betreft een kernwaarde van het theater, waarin de werkelijkheid op het toneel wordt herschapen in een fictieve wereld. Het is de spelende mens, die Huizinga als homo ludens omschreef, waarbij het hem niet om de spelelementen in de cultuur, maar die van de cultuur ging. Maar soms heb je fictie nodig om de waarheid te kunnen vertellen.

“Dus dat is eigenlijk dat vluchtige magische moment. Dat heel moeilijk te reproduceren valt. Dat valt je toe. Als alle omstandigheden goed zijn.”

Frans Planken, speler die naar Diever is verhuisd vanwege het Shakespeare-theater.

5. Een nieuw instrumentarium: de biografie van culturele ecosystemen

Elk landschap kent biotopen met populaties als onderdeel van een ecosysteem. Alle ecosystemen tezamen vormen de biosfeer van planeet aarde. Het is verhelderend om landschappen en populaties vanuit het analyiseniveau van ecosystemen te bekijken. Cultuurwetenschappers zijn, niet ten onrechte, allergisch voor allerlei biologische metaforen. Wij krijgen kriebels bij mensen die het voortdurend hebben over ‘wortels’, ‘afstamming’ ter legitimatie hanteren, of essentialistisch spreken over het DNA als een genetische code van een regio of een ingebakken identiteit van mensen. Het is een dagelijks taalgebruik, ook in kringen van bestuurders en beleidsmakers, dat minder onschuldig is dan het lijkt. De landschapsbiografie wordt niet zelden ter legitimering in dit frame geschoven.

Ecosystemen zijn rommelig

In ecosystemen hangt alles, biotisch en abiotisch, met elkaar samen. Het woord ‘systeem’ suggereert een orde en regelmaat die in de praktijk ver te zoeken is. Ecosystemen zijn vooral rommelig, vanuit de mens gezien betreft het een zootje ongeregeld. Overall groeit ‘onkruid’, dood en verderf alom, en de genereuze overvloed van de natuur verwart de mens: al dat fruit dat ineens rijp is en niet valt te plukken, waar is dat goed voor? Je hebt personen die de hele zomer tegen de klippen op confituur aan het maken zijn vanuit een impliciet, oud christelijk besef waarbij zonde en verspillings samenvallen. Ecosystemen trekken zich van dit alles niets aan. De natuurlijke generositeit, die de mens aanzet tot productie, is hier met welhaast ondoorgroondelijke strategieën gericht op reproductie en op elkaar afgestemde voedselketens.

Geen ecosysteem zonder rommelig leven. Om inzicht te krijgen in landschap, gedrag van mensen en de impact van dieren en dingen (de ‘meer-dan-mensen’) vormen ecosystemen, zo betogen wij hier, een productief conceptueel analyiseniveau. Aangezien iedereen bij ecosystemen meteen aan natuur en biologie denkt, munten wij het begrip ‘culturele ecosystemen’, maar in feite is dat onderscheid

niet betekenisvol. Maar goed, het onderscheid, of liever gezegd de overeenkomsten, tussen natuur en cultuur leveren inzichten op waarmee we (zeker ook in het kader van het Verdrag van Faro) verder kunnen komen. De culturele infrastructuur, inclusief landschapsbeheer, is in Nederland en daarbuiten gericht op instituties. In culturele ecosystemen vormen niet de instellingen, maar populaties als dragende gemeenschappen het uitgangspunt.

Beoordelingscriteria van ecosystemen

De kwaliteit van een ecosysteem wordt beoordeeld aan de hand van een aantal criteria, die voor cultuurwetenschappers heel verhelderend kunnen zijn. In de eerste plaats betreft dit de notie van biodiversiteit: hoe meer soorten per m2 hoe beter. Ook genetische diversiteit is hierbij van belang. Laat nou diversiteit een van de prominente criteria zijn in het huidige Nederlandse waarbij we streven naar meerstemmigheid en een goede afspiegeling van de divers samengestelde bevolking in de samenleving.

Dit streven wordt in toenemende mate afgedaan als ‘woke’. Prima als daarmee een nieuw bewustzijn wordt aangeduid, maar ondermijnend als daarmee het belang van de notie van diversiteit wordt ontkracht. Want ecosystemen met een grote mate van biodiversiteit zijn meer robuust en veerkrachtig ten opzichte van de uitdagingen waarmee ze te maken krijgen, zoals klimaatverandering of habitatverlies. Een landschap of samenleving op basis van monocultuur is uiterst kwetsbaar. Dit heeft alles te maken met een ander criterium, namelijk het vermogen om je aan veranderende omstandigheden aan te passen. Populaties die niet adapteren zijn gedoemd te verdwijnen, zo stelde Darwin. Tempoverschillen zijn hier essentieel. Bepaalde soorten, zoals bomen, hebben een ander aanpassings- en migratietempo dan bijvoorbeeld vogels. Wat je ook van migratie vindt, de geschiedenis van de mens is getekend door ons grote adaptieve vermogen tot migreren met tot op de dag van vandaag alle invasieve gevolgen voor ecosystemen en landschappen wereldwijd.

De drie wetten van Pymm

Wie het belang van veerkrachtige ecosystemen onderkent, en wil voorkomen dat ze een ‘tipping point of no return’ bereiken en ineens storten, zal met deze kennis van zaken moeten interveniëren. Hierbij zijn de drie wetten van de Britse ecooloog Stuart Pymm voor natuurbehoud een nuttig instrument. We passen ze hier tevens in kort bestek toe op onze Westerveldse casussen.

1 Groot is beter dan klein

Zijn eerste wet stelt dat schaal ertoe doet: groot is beter dan klein. Ecosystemen, ook culturele, hebben een zekere schaalgrootte nodig. Dus geen geitenwollen-sokken-gedoe van marginaal fröbelen, maar inzetten op voldoende massa en robuustheid. Kleine biotopen (elke biotoop is een wereld op zich) en landschapselementen, in Nederland door de boerenlobby met een misprijzend neologisme ‘snippernatuur’ genoemd, zijn niet alleen politiek kwetsbaar.

Landgoed Oldengaerde had oorspronkelijk een schaal die toegesneden was op een lucratieve exploitatie. Met de versnippering van het landgoed in de twintigste eeuw, raakte niet alleen de onderneming maar ook de sociale structuur van het landgoed uit balans. Het esdorp Havelte wil groeien om ook voor nieuwe generaties een woon- en werkgemeenschap te kunnen zijn. De leefwereld stuit hier op de grenzen in de systeemwereld zoals bestemmingspannen, stikstof en capaciteit. De discussie over welke schaal nu recht doet aan Havelte dient participatief gevoerd te worden. Het Shakespeare-theater is in drie generaties organisch gegroeid, maar het lijkt erop dat het nu toch wel zijn ideale schaalgrootte heeft gevonden. Maar hoe ga je daar goed mee om in een samenleving die slechts in termen van groei lijkt te kunnen denken. ‘Zodra het een bedrijf wordt, houden we ermee op’. Maar het cultuurbeleid in Nederland verwacht een cultureel ondernemerschap dat succes afleest aan groei van eigen inkomsten.

2 Verbonden is beter dan verdeeld

De tweede wet van Pymm stelt dat verbonden beter is dan verdeeld. Geïsoleerde systemen zijn kwetsbaar. Het tegengaan van fragmentatie en segregatie kan alleen door letterlijk leefgebieden van mens en dier verbinden. Dit betreft dus de ecologische verbindingszones die essentieel zijn voor populaties. Verbinden is soorten laten samenwerken.

Het Shakespeare-theater is een schoolvoorbeeld van de kracht van samenwerken versus competitie in ecosystemen. Het repertoire verbindt dit theater met wereldwijde uitvoeringspraktijken. Het netwerk van relaties en systeemdiensten is als een oude boom wijdvertakt. Havelte heeft met onder meer De Dorpsraad en de rugbyclub een stevige sociabiliteit, maar daarnaast ook een populatie van militairen die maar matig geïntegreerd is. Meer verbinding en vooral ook een erkenning van de mechanismen en belangen van de leefwereld in de bredere systeemwereld van procedures kan zorgen voor een versterkt zelfbewustzijn van deze commons. Democratische vernieuwing in culturele ecosystemen zal van onderaf komen. Het eens zo met de wijde wereld verbonden landgoed Oldengaerde heeft met haar nieuwe eigenaar Drents Landschap de afbrokkeling gepareerd en weer aansluiting bij grotere entiteiten gevonden. Het in het kader van dit project verrichte onderzoek biedt veel ingrediënten voor een hernieuwde vitaliteit in samenwerking met de verschillende bewoners en gebruikers..

3 Natuurlijk is beter dan beheerd

Natuurlijk is beter dan beheerd, zo luidt de derde wet van Pymm. Wat zonder interventie kan bestaan is weerbaar. Wat niet levensvatbaar is, en zowel in natuur als cultuur geen dragende gemeenschap kent, kan alleen kunstmatig in stand worden gehouden. In economische termen betekent dit exploitaties opzetten die toekomstbestendig zijn, dus divers en adaptief en veerkrachtig en robuust. Een hek om een natuurgebied zetten brengt ongewenste ecologische en maatschappelijke effecten met zich mee, zoals de wilde grazers in de Oostvaardersplassen. Afschieten of bijvoederen is cru gezegd dan het parool. Hetzelfde gebeurt in de wereld van de cultuur, waar bijvoorbeeld leegstaande kerken met subsidie ter instandhouding worden ‘bijgevoederd’. Ondersteun niet de objecten, maar de dragende gemeenschappen die de objecten betekenis geven en doorgeven aan volgende generaties.

Daar waar het landgoed Oldengaerde in het verleden als een sterk ecosysteem op zich functioneerde, is de exploitatie ervan gereduceerd tot huurinkomsten en pachten. Niet alleen de restauratie was onmogelijk zonder externe subsidies, ook voor de exploitatie moet er geld bij vanuit een organisatie als Drents Landschap. Geen ongebruikelijke situatie voor rijksmonument, maar het impliceert wel een kwetsbare afhankelijkheid. Oldengaerde is bij Drents Landschap in uitstekende handen. Aan de andere kant van het spectrum verkeert het Shakespeare-theater dat de derde wet van Pymm voorbeeldig invult. De eigen inkomsten voorzien in een gezonde exploitatie. Los van eenmalige investeringen werd alleen in het tweede Corona-jaar extern ondersteuning ontvangen, die later ook weer ongevraagd voor de helft is geretourneerd. Dat zo’n exploitatie ook de culturele waarde intrinsiek vergroot moge blijken uit de autonomie in beleid en programmering.

Havelte heeft als gemeenschap van commons, mensen die hun woonplaats met elkaar delen en beheren, geen exploitatie in bedrijfsmatige zin. Maar ook hier geldt de derde wet van Pymm dat natuurlijke processen beter dan beheerde interventies zijn. Hoe meer de commons daar in hun kracht kunnen staan met grass-rooted zelfbestuur, des te vitaler en veerkrachtiger het ecosysteem met een sterk zelfbewustzijn. Hier raken we ook aan de grenzen van protocollen en juridisering in de systeemwereld. De werkelijkheid laat zich niet volledig in regels vangen, het recht in de systeemwereld is lang niet altijd rechtvaardig in de leefwereld.

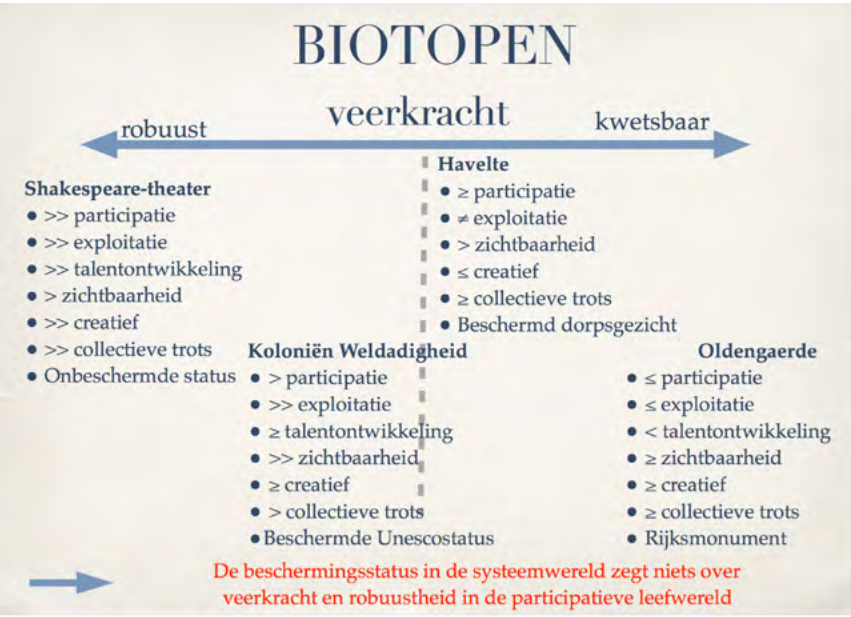
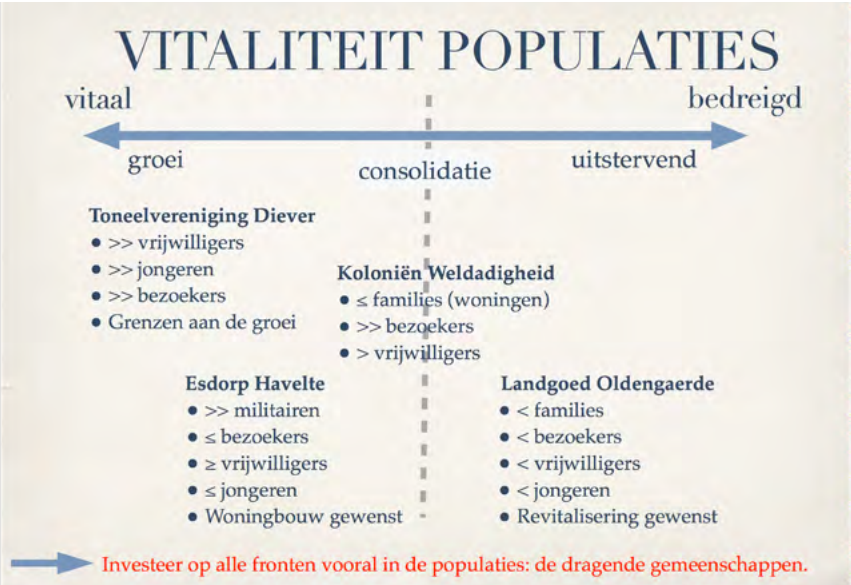
Ook in de culturele sector wemelt het van codes en protocollen die de governance, zoals dat heet, moeten borgen en verbeteren. Dat gaat gepaard met allerlei visiedocumenten die moeten worden nageleefd, zoals rond diversiteit en inclusie. Dit is kennelijk nodig om een gastvrije plek te kunnen zijn voor mensen van alle leeftijden, achtergronden en mogelijkheden. Veelal evenwel een papieren werkelijkheid in de systeemwereld. Vrijwilligers mogen pas aan de slag wanneer ze een vrijwilligers-contract hebben getekend. Niets van dat al bij de Toneelvereniging Diever. Voor een tientje per jaar ben je daar lid en juridisch verzekerd met een hoge mate van zelfregulering. Het gaat eigenlijk altijd goed, niet vanwege het al dan niet hebben van een protocol, maar door de breed gedeelde cultuur binnen de organisatie die uitgaat van vertrouwen en eigen kracht in de leefwereld.

Ecosysteem-mengpanelen

We hebben op heel verschillende schaalniveaus veel van de Westerveldse casussen geleerd. Dit verslag, vers van de onderzoekspers, is slechts een eerste weergave van onze bevindingen die in een aantal meer academische publicaties nader theoretisch uitgediept gaan worden. Hoe bijzonder is Westerveld eigenlijk, of anders gesteld: hoe representatief zijn deze gevalstudies? Daar waar urbane perspectieven doorgaans dominant zijn, weerspiegelen ze een rurale werkelijkheid van leefgemeenschappen gezien vanuit de biografische bril van culturele ecosystemen.

Om deze casussen nader te positioneren en onderling met elkaar in verband te brengen introduceren we het instrument van de mengpanelen, die een diagnose bij wijze van momentopname bieden. De mengpanelen zijn

niet het laatste woord, maar dienen om het gesprek over posities en ambities te entameren. Bij wijze van conclusie zijn hier zeven mengpanelen ingericht, waarbij aan de knoppen geschoven kan worden met een dynamiek die recht doet aan leefgemeenschappen in ecosystemen. Ze vormen ons inziens een broodnodige tegenhanger tegen de platgetreden SWOT-analysen van beleidsmakers waarbij krachten en zwakten, kansen en bedreigingen in statische kwadranten worden ingevuld. In onze mengpanelen werken we telkens met een continuüm die als schaal ter positionering fungeert. Om recht te doen aan het culturele ecosysteem van Westerveld hebben we tevens het Unesco-werelderfgoed van de Koloniën van Weldadigheid – dat buiten het bestek van ons onderzoek viel – opgenomen. Laat het vensters openen voor toekomstig participatiebeleid vanuit de Faro-gedachte.

Nawerk Bijlage

OVERZICHT VAN DE PARTICIPATIEVE ACTIVITEITEN BIJeenKOMSTEN, ENQUÊTES, DIEPTE-INTERVIEWS EN PRESENTATIES

Niet opgenomen zijn de interne bijeenkomsten van het projectteam en de contactmomenten tussen begeleiders en studenten

Esdorp Havelte

- Enquête leden rugbyclub The Big Stones
- Enquête bestuursleden Dorpsgemeenschap Havelte
- Enquête militaire gemeenschap Havelte

Landgoed Oldengaerde

- Walk-alongs met Robert Havinga, Marieke Hollander, Frank van der Velden en Mariet Willinge.
- Stakeholder-meeting op 16 april 2025 in Huis van Drenthe te Dwingeloo over de relatie van Oldengaerde met de omgeving
- Stakeholder-meeting op 28 mei 2025 in de kantine van de tuingroep op Oldengaerde over de ruimtelijke en sociale fragmentatie van landgoederen

Toneelvereniging Diever

- Overleg met het bestuur van de Toneelvereniging Diever over het onderzoeksproject en de wijze van participatie op 21 maart 2024
- Interview Coby & Gert-Jan van Muijen op 3 september 2025
- Interview Henk Rijke, Eke Born & Frans Planken op 10 september 2025
- Interview Jack Nieborg & Anne-Peter van Muijen op 30 augustus 2025
- Interview Max Schoenmaker & Iris Kasimier op 26 augustus 2025
- Interview Peter Sloot Berend Vrielink en Geert Pepping op 27 augustus 2025
- Interview Ria Neuteboom & Josje Tibben op 25 augustus 2025
- Interview Trees Kerstholt & Ineke Bron op 25 augustus 2025

De diepte-interviews (van 60 à 90 minuten) zijn gehouden door Gerard Rooijakkers en Loes Jeuken. De gesprekken werden organisatorisch en facilitair begeleid door secretaris Henk Postma, waarvoor dank. De geluidsopnamen en audiotranscripties zijn toegevoegd aan het archief van de Toneelvereniging Diever.

- Enquête Shakespeare Theater Diever, juni 2025 (66 respondenten)

Overkoepelende projectbijeenkomsten

- Openbare publieksaftrap van het project in café 't Knooppunt te Havelte op maandagavond 27 mei 2024
- Kennismakingsdag met de onderzoekers, de begeleiders en de gemeenschappen rond de drie casussen tijdens een excursie naar de projectsites Shakespeare-Theater Diever, Landgoed Oldengaerde en esdorp Havelte in de gemeente Westerveld op 3 september 2024
- Presentatie van de onderzoeksresultaten en publicatie tijdens een dagvullend symposium in de Globe van het Shakespeare Theater te Diever op 31 oktober 2025.

Het project Biografie van Culturele Ecosystemen richt zich op de centrale problematiek van het spanningsveld tussen leef- en systeemwereld. Aan de hand van veldwerk rond casussen met verschillende schaalniveaus (esdorp, landgoed, vereniging) in de gemeente Westerveld (Drenthe) is een praktijkgerichte methode ontwikkeld en wordt kennis gedeeld. Het onderzoek is door CEPRO (Stichting Cultureel Erfgoed en Participatieve Ruimtelijke Ontwikkeling) uitgevoerd in het kader van de Uitvoeringsagenda van het Verdrag van Faro.

Als het gaat om de dynamiek van culturele ecosystemen wordt doorgaans een stedelijk perspectief met ‘urbane brandpunten’ gehanteerd. Vanuit ons project ligt de focus daarentegen op rurale samenlevingen en contexten. Participatief veldwerkonderzoek is verricht naar het esdorp Havelte (Tjibbe Omvlee), het landgoed Oldengaerde (Fleur Bastings) en de Toneelvereniging Diever met het Shakespeare Theater aldaar (Gerard Rooijakkers).

Hoe ‘maken’ mensen cultuur van onderop? Vanuit een ontwikkelingsperspectief kijken we naar de intergenerationele reproductie van betekenissen, die we in de volksmond simpelweg ‘traditie’ noemen en tegenwoordig bij voorkeur als ‘immaterieel erfgoed’ betitelen dat liefst officieel erkend moet worden. Hier sluipt de systeemwereld via een omweg ironisch genoeg toch weer de leefwereld van tradities binnen.

Casussen als het Shakespeare Theater, maar ook het landgoed Oldengaerde en de grotere dorpsgemeenschap van Havelte, bieden daarnaast volop kansen om te werken aan maatschappelijke uitdagingen zoals sociale cohesie, sociabiliteit (wie gaat met wie om; het ontmoeten van nieuwe mensen), het tegengaan van eenzaamheid en het versterken van eigenwaarde in de grote transitieprocessen waarvoor onze wereld zich gesteld ziet. Het project richt zich op een beter begrip van de gemeenschappen die we willen betrekken (of al betrokken zijn) bij erfgoed, zoals dat door Faro en Omgevingswet gestimuleerd wordt. Daarmee krijgen we als erfgoed-sector ook beter inzicht in de grote verscheidenheid aan participatieve werkwijzen.

COLOFON

© **de auteurs:** Fleur Bastings, Tjibbe Omvlee, Gerard Rooijakkers & Elyze Storms-Smeets

Eindredactie Gerard Rooijakkers & Elyze Storms-Smeets

Projectcoördinatie Bernard Stikfort

Vormgeving Merlijn Enserink grafisch vormgever - www.enserink.nl

Gedrukt op RecyStar® Nature (gerecycled papier)

Uitgave Stichting Cepro, Westerveld oktober 2025

CEPRO staat voor: Stichting Cultureel Erfgoed en Participatieve Ruimtelijke Ontwikkeling. Binnen Stichting CEPRO onderzoeken we samen met onze partners mogelijkheden om tot een brede nieuwe erfgoedbenadering te komen. Hiervoor werken we samen met Wageningen University & Research, programma De Erfgoeddeal en het Faro programma van de rijksoverheid.

Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door:

- het Ministerie van OC&W met een bijdrage in het kader van de Uitvoeringsagenda van het Verdrag van Faro via de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE)
- het Bercoop Fonds
- de gemeente Westerveld
- Stichting CEPRO
- Wageningen University & Research
- het Je Maintiendrai Fonds

Het Verdrag van Faro is een Europees kaderverdrag waarbij niet het cultureel erfgoed zelf, maar de mens en de samenleving in hun relatie met erfgoed centraal staan. Het verdrag, opgesteld door de Raad van Europa in 2005, roept op tot actieve participatie van burgers bij het definiëren, bewaren en doorgeven van erfgoed.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

BERCOOP
FONDS

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

